

Kandidatuppsats i Historia
vid Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap
HT2012

Nitiska och trogna i sin tjänst

En jämförande studie av lärarinneidealet utifrån *Tidning för
lärarinnor* åren 1898-1899 och 1910-1911

Författare: Mikaela Persson

Handledare: Peter Ullgren



HÖGSKOLAN KRISTIANSTAD

Svensk titel: Nitiska och trogna i sin tjänst: en jämförande studie av lärarinneidealet utifrån *Tidning för lärarinnor* åren 1898-1899 och 1910-1911.

Författare: Mikaela Persson

Handledare: Peter Ullgren

Examinator: Marie-Louise Rodén

Sammanfattning: Syftet med denna komparativa undersökning är att se förändringar och likheter i synen på lärarinneidealet, så som det skildras i *Tidning för lärarinnor*, mellan de två perioderna 1898-1899 och 1910-1911. Denna syn ska sen ställas i relation till Hirdmans genuskontrakt. För att besvara min frågeställning använde jag mig av en kvalitativ textanalys för att analysera de två tidsperioderna separat. För att göra materialet överblickbart valde jag att logiskt ordna in primärmaterialet i teman, och dessa teman analyseras sen komparativt mellan de två perioderna.

Jag presenterar skolans och lärarinneyrkets utveckling i Sverige för att ge undersökningen en bakgrund och även dåtidens syn på kvinnan för att ge en samhällelig kontext. Sen ger jag en skildring av bilden som förmedlas genom tidningen i de två tidsperioderna och hur denna förhåller sig till genuskontraktet. Denna del är indelad efter de teman som primärmaterialet är ordnat i; *lärarinneideal*, *lärarinnors leverne* och *lärarinnors fritid*. Dessa ställs sen mot varandra för att se likheter och skillnader. Resultaten jag kommit fram till är att ideal som att lärarinnorna skulle arbeta nitiskt och troget är gemensamma för båda perioderna. Kallet till yrket och att undervisa med kärlek likaså. Skillnaderna ligger i synen på moderlighet och gudfruktan. Lärarinnornas bostäder och skolsalar var undermåliga under båda tidsperioderna. Lönen, sjukpengen och ålderdomsunderstödet var lågt men ökade något till 1910-1911. Vad som ansågs lämplig för lärarinnor att syssla sig med på fritiden var sig likt under de båda perioderna. Sysselsättningar som att fortsätta utbilda sig, engagera sig i samhället och i sina rättigheter och sköta sitt hem och sig själv är de som står i fokus. Den övergripande utvecklingen som skedde var att lärarinnorna började organisera sig och se sig mer som en gemensam kår, oavsett i vilket del av skolväsendet de undervisade. Yvonne Hirdmans teori om genuskontraktet; som bygger på att manligt och kvinnligt bör hållas isär och att mannen är normen i denna hierarki; var genomgående i tidningen, i såväl synen på idealen för lärarinnan själv som hennes undervisning och fritidssysselsättning och samhällsplats. Till sist följer förslag på vidare forskning.

Nyckelord: Skolhistoria, lärarinnan, kvinnohistoria, kvalitativ textanalys, genuskontraktet, presshistoria.

Innehållsförteckning

1 Inledning	1
1.1 Frågeställning.....	2
1.2 Avgränsningar och urval.....	2
1.3 Primärmaterial.....	3
1.4 Metod.....	4
1.5 Teori.....	5
1.6 Litteraturgenomgång.....	7
1.7 Disposition.....	8
2 Historik bakgrund	10
2.1 Skolväsendets utveckling i Sverige under 1800-talet.....	10
2.2 Lärarinneyrkets framväxt.....	11
2.3 Kvinnors rättigheter.....	13
2.4 Synen på kvinnan.....	14
2.5 Lärarinnors levnadsvillkor.....	15
2.6 Press för kvinnliga läsare.....	17
3 Empiri – Tidning för lärarinnor	18
3.1 Perioden 1898-1899.....	18
3.1.1 Lärarinneideal.....	18
3.1.2 Lärarinnors leverne.....	22
3.1.3 Lärarinnors fritid.....	26
3.2 Perioden 1910-1911.....	28
3.2.1 Lärarinneideal.....	28
3.2.2 Lärarinnors leverne.....	30
3.2.3 Lärarinnors fritid.....	34
4 Diskussion	37
4.1 Lärarinneideal.....	37
4.2 Lärarinnors leverne.....	39
4.3 Lärarinnors fritid.....	40
4.4 Helhetsbilden.....	42
5 Slutsatser	44
6 Förslag på vidare forskning	45
Källförteckning	46
Trycka källor.....	46
Litteratur.....	46
E-böcker.....	46

1. Inledning

I eländiga, fuktiga små stugor låter ni oss bo, åt ensamhet och frestelse och fattigdom lämnar ni oss. Som friska, starka unga flickor kommer vi till vårt arbete och vi hoppas så mycket af lifvet och tror så godt om människorna. Och hur går det för oss? Där ligger en af oss som krympling – där går en annan i självvald död – där våldtages en i mörka natten – ingen hör hennes nödrop, stugan ligger långt bort från människoboningar – där kämpar en annan timma efter timma för att rädda sin heder, och då hon segrar har hon gifvit som pris sin hälsa och ungdomsglädje.¹

Detta står att läsa i den samtida romanen av Mathilda Roos som handlade om en lärarinna vid namn Hvit Ljung som blev väldigt omdebatterad. Denna har citerats av forskaren Anna Maria Ursing i hennes verk *Fantastiska Fröknar* där hon tittar på hur den samtida skönlitteraturen skildrar lärarinnor. Orden må komma från en roman men de ligger inte långt ifrån verkligheten. Under sekelskiftet låg skolbyggnaderna på landsbygden ofta avlägset vilket ledde till att lärarinnorna levde i ensamhet. Deras lön låg på existensminimum, deras hem låg avlägset och, då de skulle vara ogifta för att få arbeta och inga män fick dela deras bostad, så levde de nära på i isolering. Detta var hur livet kunde gestalta sig för lärarinnor i Sverige under åren kring sekelskiftet.

I dagens Sverige har kvinnor lika rätt till utbildning och till arbete, till rösträtt och till karriär som män. Trots detta så finns det än idag en snedfördelning mellan könen i bland annat löner, att inneha högre poster inom yrken eller attraktiva positioner inom politik². Detta grundlades redan före sekelskiftet 1800-1900. Lärarinnan tillhörde de första kvinnorna som började förändra 1800-talets syn på kvinnna, då de lämnade hemmet för det offentliga livet. Lärarinnan var ogift men utbildad och försörjde sig själv. Hon stod för något nytt, hon visade på ett samhälle i förändring, där kvinnorna tog steget ut i det offentliga livet, detta i ett samhälle som präglades av den manliga normen och där mannen stod högst i hierarkin.

Hur gestaltades hennes liv? Hur bemöttes hon av samhället runt henne och hur förväntades hon leva? Hon var med och bröt normer och skapade nya, de som skulle gälla för den arbetande kvinnan. I denna undersökningen får vi en inblick i hur hennes liv såg ut mer i detalj, hur hon bodde, vad hon sysselsatte sig med, hur hon bemöttes av det övriga samhället och vilka förväntningar som fanns på henne.

Syftet med denna komparativa undersökning är att se förändringar och likheter i synen på lärarinnor mellan de två perioder som undersökningen täcker. Mitt i denna period, 1906, tar den svenska regeringen beslutet att man ska få lön efter kön inom folksskoläraryrket³, vilket slår hårt mot den kvinnliga yrkesprofessionaliseringen. Mitt syfte är att beskriva förändringar och likheter utifrån tidningen *Tidning för lärarinnor*, som är riktad till just lärarinnor under denna period. Denna tidning gav ut sitt första nummer i maj 1898 och kom att fortsätta ges ut fram till och med 1961.

¹ Roos, Mathilda i Ursing, Anna Maria. *Fantastiska fröknar*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag symposium . 2004, s. 121.

² Lundbergh, Beate. *Kom ihåg att du är underlägsen*. Lund: Studentlitteratur . 1986, s. 17.

³ Florin, Christina. *Kampen om katedern*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. 1987, s. 170.

1.1 Frågeställning

I min jämförande undersökning är syftet att undersöka vilka perspektiv av den verksamma lärarinnan, i sekelskiftets Sverige, som framkommer i Tidskriften *Tidning för lärarinnor* under perioderna 1898-1899 och 1910-1911. Perspektiven struktureras tematiskt i tre teman; *lärarinneideal*, *lärarinnors leverne* och *lärarinnors fritid*. De perspektiv som framkommer i de olika teman kommer sen att jämföras komparativt mellan de två perioderna för att se på likheter och skillnader. Min huvudfråga lyder:

- Vilka perspektiv på lärarinneidealet och lärarinnors leverne framkommer i *Tidning för lärarinnor* under perioderna och hur förändras dessa under den undersökta tidsperioden?

1.2 Avgränsningar och urval

Att studien koncentrerats till 1898-1899 och 1910-1911 motiveras av att det var en omvälvande tid för kvinnor som arbetade i små- och folkskolan. *Tidning för lärarinnor* började ges ut 1898 varför det är lämpligt att följa den bild av lärarinnor som målas upp under tidskriftens två första år. Att jag sedan går fram till 1910-1911 motiveras av att den svenska regeringen 1906 beslutade att ge manliga lärare högre lön än kvinnliga lärarinnor i den svenska folkskolan. Detta ledde till debatt i det svenska samhället och fick som följd att allt fler kvinnor organiserade sig och försökte påverka sina arbetsförhållanden i större utsträckning. Mitt andra nedslag kunde ha koncentrerats till åren omkring 1906, men jag har funnit det vara av större värde att utgå ifrån 1910-1911 därför att debatten då har lugnat ned sig och att jag ett par år efter denna debatt vill urskilja om det skett några mer omfattande förändringar gällande idealen kring lärarinnorna och om tidningens syn på dessa förändras. Motivet till att *Tidning för lärarinnor* valts är att denna tidskrift kan ses som normerande då den riktade sig till lärarinnor inte bara gällande deras yrkesroll, utan även omtalade vad en lärarinna borde göra på fritiden och hennes roll i samhället. Därmed skiljer sig denna tidskrift från flera andra liknande tidningar som började ges ut under min undersökningsperiod.

Jag har valt att helt bortse från den del i tidskriften som kallas Aftonlektyr då dessa är noveller och följetånger som ofta ej behandlar lärarinnor. De är fiktiva och jag kan därmed inte garantera deras trovärdighet. Det jag vill titta på är ideal från och för de lärarinnor som faktiskt levde och verkade i Sverige under de två tidsperioderna, därför utgår de fiktiva novellerna. Fokusering ligger på bilden av lärarinnan i Sverige, jag har därför valt att undanta berättelser om lärarinnor och deras liv och leverne i andra länder.

1.3 Primärmaterialet

Tidning för lärarinnor gavs ut i Norrköping som tack vare sin textilindustri var en förhållandevis stor stad under sekelskiftet. Tidningen hade även prenumeranter runt om i landet, vilket innebär att förutsättningarna fanns för att den skulle kunna nå flera aktiva lärarinnor. 1904 trycktes *Tidning för lärarinnor* i 2200⁴ upplagor, vilket kan jämföras med *Svensk lärartidning* samma år trycktes i 4200 upplagor⁵. Samma år uppges det finnas strax över 11000 anställda lärarinnor i Sverige. Majoriteten av dessa var anställda i småskolan eller lägre folkskolan⁶. *Tidning för lärarinnor* når därmed ut till relativt få läsare under de tidiga åren, men den påverkar deras syn på skolan i allmänhet och lärarinnor i synnerhet då det är artiklar om just detta vi finner i tidningen.

Tidning för lärarinnor grundades av småskolläraryrinnan Anna Hammardahl. Samma kvinna grundade även småskolläraryrinneförbundet i ett försök att bland annat förbättra lönerna för småskolläraryrinnor⁷. Tidningen riktade sig till kvinnliga lärarinnor i små- och folkskolan, men med fokus på småskolan då denna ofta sköts åt sidan av andra samtida ”pedagogtidningar”⁸. Grundaren var kvinna men tidningen i sig rymde såväl kvinnliga som manliga författare och beskrev både manliga och kvinnliga förebilder. Tidskriften vände sig till flera av sin tids framstående pedagoger och författarinnor och tidningens fokus skulle främst ligga på uppfostran och undervisning, nämnt i den ordningen, men även roande berättelser så att ”tidningen icke blir så torr och tråkig, som pedagogtidningar i allmänhet blifva.”⁹.

Tidsskriften var en veckotidning som gavs ut varje fredag. Innehållet bestod av såväl rapporter från seminarier och löneförhandlingar till tips för hemmet och klassrummet, och tidsfördriv i form av noveller och följetånger. Där ryms även rapporter från skolor i Sverige såväl som utomlands och platsannonser och information om kurser. Genom insändare låter de kvinnor komma till tals och de tar även emot notiser från verksamheten på fältet, om möten, examen eller andra händelser. De ville genom detta att tidningen skulle bli en kär vän som kom med uppmuntran och tröst i arbetet¹⁰. Tidskriften gav olika perspektiv på den verkliga skolvärlden i allmänhet och lärarinnornas verksamhetsfält i synnerhet. Genom dessa rapporter och artiklar får vi en bild av de lärarinneideal som rådde och även en inblick i hur lärarinnornas liv och leverne såg ut på denna tid.

⁴ Lundin, Inger, Enheten för vardagstryck, Kungliga biblioteket. E-mail. 2012-12-10.

⁵ Lundin, Inger, Enheten för vardagstryck, Kungliga biblioteket. E-mail. 2012-12-17.

⁶ Kungl. Ecklesiastik-departementet. *Bidrag till Sveriges officiella statistik. P. Undervisningsväsendet*. Stockholm: Centraltryckeriet. 1870-1910.

⁷ Florin 1987, s. 11.

⁸ *Tidning för lärarinnor* 1898-08-19, s. 47.

⁹ *Tidning för lärarinnor* 1898-05-27, s.8.

¹⁰ *Tidning för lärarinnor* 1898-08-19, s. 47.

1.4 Metod

Mitt primärmaterial består av en tidskrift som kom ut en gång varje vecka. Jag tittar på totalt fyra år vilket representerar ungefär femtiotvå nummer per år. Med bakgrund av att jag hade ett så omfattande material valde jag att arbeta med kvalitativ textanalys vilket var den metod som jag ansåg var bäst lämpad för detta. Kvalitativ textanalys är en metod för att tolka källmaterialet då man värderar både texten men också det som går att utläsa mellan raderna, det som ligger dolt under ytan. Vissa passager i texten, de som berör frågeställningen, värderas därmed som viktigare än andra¹¹. Tolkningen kommer att göras på externalistisk basis, den kommer med andra ord att göras utifrån texterna i tidskriften, det författaren, artikeln säger, men hänsyn kommer att tas till artikelns kontext¹². Den kommer därmed att påverkas av den samhällseliga kontexten och kunskaper kring lärarinnors liv och leverne under denna tid. Här är det viktigt att vara medveten om att avsändarens, tidningens, och mottagarens, läsarens, perspektiv ofta var ett helt annat än det undersökaren har. Desto större avstånd mellan textens producerande till dess uttolkare, tid, kultur eller rum, desto större är risken att tolkningen påverkas. Det finns därmed en risk med kvalitativ textanalys då de förutsätter en tolkning av materialet som görs av undersökaren¹³. Jag försöker att göra redogöra för mina slutsatser så genomskinligt som möjligt så att läsaren kan följa min tankegång, detta för att göra undersökningen så objektiv som möjligt.

I undersökningen används en komparativ metod, genom en tidsjämförelse mellan perioderna 1898-1899 och 1910-1911, kombinerad med den kvalitativa textanalysen. Utöver detta har jag valt att logiskt ordna materialet i överblickbara kategorier, en form av tematisering¹⁴. I undersökningen av primärmaterial fann jag att några ledande teman. Lärarinneporträtt, artiklar, hedersnotiser och minnesnotiser lyfter ständigt fram ideal som funnits hos de lärarinnor de nämner. I temat *lärarinneideal* tittar jag därmed främst på hur lärarinnan beskrevs, vilka termer som användes och vilka egenskaper som tillskrivits henne.

Lärarinnornas leverne var också ett ledande tema då tidningen rapporterade och drev debatter om löner, sjukpeng och ålderdomsunderstöd. Utöver detta fanns där också många artiklar om lärarinnornas materiella liv, som boende, eller hur de bemöttes av samhället omkring dem. *Lärarinnors fritid* var ett tema jag själv valde ut då det kompletterade den bild i de föregående teman om hur lärarinnan skulle vara och hur hon levde. Här återfinns artiklar som behandlade vilka aktiviteter en lärarinna borde sysselsätta sig med på sin lediga tid. Det är dessa varierande teman som jag sedan jämför mellan de två tidsperioderna, 1898-1899 och 1910-1911.

¹¹ Esaiasson, Peter, Gilljam, Mikael, Oscarsson, Henrik & Wängnerud, Lena. *Metodpraktikan*. 3 uppl. Stockholm: Nordstedts Juridik AB. 2007, s.237.

¹² Florén, Anders & Ågren, Henrik. *Historiska undersökningar*. 2 uppl. Lund: Studentlitteratur . 2006, s.52.

¹³ Esaiasson m.fl. 2007, s.251.

¹⁴ Esaiasson m.fl. 2007, s.254; 238.

Materialet analyseras utifrån Yvonne Hirdmans teori om genuskontrakt¹⁵, detta förklaras mer ingående under *teori*. Detta görs redan i själva brödtexten där mina nedslagstillfällen behandlas separat. I slutdelen av uppsatsen analyseras sedan de två perioderna komparativt¹⁶ och utifrån Hirdmans genuskontrakt.

1.5 Teori

Ordet genus är från latin och refererar till kön, släkte, art eller slag, i detta fall åsyftar det uppdelning efter kön, i man och kvinna. Yvonne Hirdman är forskare vid Stockholms universitet och har utvecklat genusteori som analysredskap. Hon skriver om genus som en uppdelning mellan kön. Grunden i hennes genusteori bygger dock inte på *hur* könen hålls isär utan på *att* de hålls isär¹⁷.

Hirdman anser att man som genusforskare ifrågasätter att den kvinnliga underordningen är naturgiven. Man föds inte till kvinna eller man, man skapas till det¹⁸. Man tittar på, och tillför, den alltmer komplicerade kunskapen vi har om ”manligt” respektive ”kvinnligt”. De historiskt, och geografiskt, skapade företällningarna om vad ”man” och kvinna” är¹⁹. Hirdman bygger sin genusteori, genuskontraktet, kring ett genussystem med två förutsättningar; 1) Dikotomin – manligt och kvinnligt bör hållas isär. 2) Hierarkin – mannen är normen²⁰. Detta är med andra ord inget Hirdman håller med om utan något som hon anser att samhället har skapat. Därmed säger Hirdman även att samhället kan avskaffa det.

Utöver dessa två grundpelare finns två generella drag som appliceras på genusforskning; A) den exploaterar den biologiska olikheten, att man och kvinna är biologiskt olika, med fokus på att män inte kan föda barn. B) Dikotomiseringen – det rådet ett motsättningstänkande, mannen ses som det positiva, normen, medan kvinnan ses som det negativa, det avvikande²¹. Genuskontraktet sätter kvinnan i relation till mannen, där mannen är normen. Kvinnan är tillbehöret, den älskade, det andra, ”kvinnan du gav mig”²². Mannen är A, medan kvinnan är B, eller a, detta är grunden i det Hirdman kallar genuskontraktet²³. Dikotomins funktion är strukturerande, ”man kan inte vara en A

¹⁵ Hirdman, Yvonne. *Med kluven tunga*. Uddevalla: MediaPrint. 1998

¹⁶ Florén & Ågren 2006, s.36.

¹⁷ Hirdman 1998, s.9.

¹⁸ Hirdman, Yvonne. *Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning*. I *Genushistoria*. Carlsson Wetterberg, Christina & Jansdotter, Anna (Red.), 113-134. Lund: Studentlitteratur. 2004, s.113.

¹⁹ Hirdman 2004, s.119.

²⁰ Hirdman 2004, s.116.

²¹ Hirdman 2004, s.117.

²² Hirdman 1998, s.9

²³ Hirdman 1998, s.9.

utan att förtrycka en B²⁴.

Manligt och kvinnligt skapas. I dessa kulturella tankekökenmöddingar²⁵ föds barnen in och de ärver genuskontraktet från en generation till nästa, modern introducerar dottern och fadern introducerar sonen²⁶. Enligt Hirdman har varje tid och varje samhälle någon form av kontrakt mellan könen. Genuskontrakten är konkreta föreställningar om hur

män/man, kvinnor/kvinna ska vara mot varandra: i arbetet – vilka redskap som hör till vem, i kärleken – vem som ska förföra vem, i språket – hur de ska prata, vilka ord de får använda, i gestalten/den ytte formen, vilka kläder som är de tillåtna, hur långt håret ska vara etc²⁷

Detta kan man till exempel se i att kvinnor som tillhörde olika klasser hade olika sysslor, platser eller egenskaper. Dessa var alla föreställningar om hur det borde vara, skapade av samtiden.

Hirdman utgår ifrån att det finns vissa saker män och kvinnor eftersträvar; symbiosen och expansionen. Expansionen består i friheten, det otrygga, att expandera, medan symbiosen består i det trygga, anpassningen och svarandet. Att eftersträva expansionen tillskrivs främst män, de möter en ständig uppmuntran och förväntas expandera. Kvinnor däremot har bundits av barnafödande och kontroll, regler och lagstiftning. För att återknyta till isärhållandet, dikotomin, så bör dessa två strävanden hållas isär, men män och kvinnor eftersträvar även varandras egenskaper. Kvinnan är mannens symbiotiska möjlighet när mannen binder sig genom till exempel gitemål eller faderskap. Männen är kvinnans fångvaktare men också frihet. Hon kan utöva en symbiotisk makt, till exempel via sin kropp, över mannens svagheter²⁸.

Dikotomin bygger på isärhållande av manligt och kvinnligt. Ju kraftigare dessa hålls isär desto mer legitim är den manliga normen. Om isärhållandet däremot blir svagare börjar den manliga normen att ifrågasättas och blir illegitim. Tydliga förhållanden som kan skapa detta är perioder av krig eller ekonomisk knapphet och kris eller dess raka motsats, uppkomsten av överflöd. En annan anledning kan vara att samhället blir alltmer likartat, när människor får liknande vardagsliv, inkomster, utbildning, värderingar och liknande. När människor får snarlika möjligheter i livet finns inte alltid längre behovet av han/hon, rollerna löses upp. För detta krävs det dock mycket. Dikotomins funktion är stark, isärhållande föder isärhållande. Att mannen och kvinnan anses vara biologiskt olika är en ständig bekräftelse på dikotomins funktion. Könens del i fortplantningen är olika. Genuskontraktet binder de andra ord könen till varandra²⁹.

Hirdman anser genuskontraktet är en social konstruktion. Här får hon medhåll av Joan Wallache

²⁴ Hirdman 2004, s.117.

²⁵ Kökkenmöddingar är ett gammalt ord för alla matrester. Detta ord kan nu närmast liknas vid ordet "kaos". Tankekökenmöddingar är därmed ett bättre ord för tankekaos.

²⁶ Hirdman 2004, s.121.

²⁷ Hirdman 2004, s.121.

²⁸ Hirdman 2004, s.122;123

²⁹ Hirdman 2004, s.127;128

Scott som är en amerikansk historiker. Han argumenterar för begreppet genus som ett centralt analytiskt redskap i historisk forskning. Ojämliga maktförhållanden organiseras enligt honom längs åtminstone tre axlar; klass, ras och kön/genus³⁰. Genus är något som sällan ägnas direkt uppmärksamhet men är trots det en viktig del av jämlikhetens eller ojämlikhetens organisation. Hierarkiska strukturer bygger enligt Wallache Scott ofta på föreställningar om det man anser som vara de naturliga förhållandena mellan manligt och kvinnligt, det man tillskriver respektive kön³¹.

Genuskontraktet formaliserar bestämmelserna om könens ordning ”vem som skulle/ska *göra* vad, vem som skulle/ska *vara* vad”³². I denna studie avser det tidningens perspektiv på lärarinnorna, där genuskontraktet är ständigt närvarande då läraren fortfarande var normen och lärarinnan den som var ny på arenan och definierades utifrån mannen. För att använda Hirdmans teori om genuskontraktet måste man vara medveten om vi alla är speglingar av vårt eget genussystem och riskerar därmed att själva falla i uppdelningens fälla; att vi reproducerar själva systemet genom vår undersökning³³. Att jag delar Hirdmans syn om att genuskontraktet är en social konstruktion är också något som kommer att påverka mina tolkningar.

1.6 Litteraturgenomgång

Det har bedrivits en del forskning kring lärarinnor i Sverige vid sekelskiftet, här följer en presentation av de mest framträdande verken. Dessa ligger sen till grund för den historiska bakgrunden. Ett av de mest betydande verken när det kommer till forskning om lärarinnor i Sverige vid den eftersökta perioden är Christina Florins *Kampen om katedern* som kom ut 1987. Här behandlar hon läraryrkets utveckling från artonhundratalets mitt fram till 1906. Hon tittar på lärarinnornas professionalisering och feminisering och ger en inblick i det hårda livet som lärarinna vid denna tid samtidigt som hon rapporterar de politiska besluten och dess konsekvenser. Florin ger en ingående blick i lärarinnors leverne. Hon rapporterar bland annat om de undermåliga boendena och levandeförhållandena, om de låga lönerna och hur de bemöttes av sin samtid.

Ingela Schånbergs *De dubbla budskapen* tittar på kvinnors bildning och utbildning i Sverige. Denna börjar vid ungefär samma period som Florins studie men Schånbergs sträcker sig fram till 1962. Den har lika stort fokus på lärarinnor som kvinnliga elever och beskriver de olika skolformerna och hur de förändrades. Här får vi lärarinnornas bakgrund, hur de utbildades före lärarinneseminiarierna. Vi får även se lärarinnorna i arbete då Schånberg behandlar just utbildningsväsendet. Förväntningar och lärarinneideal går att utlösa ur Schånbergs studie. Viola

³⁰ Wallach Scott, Joan. *Genus – en användbar kategori i historisk analys*. I *Genushistoria*. Carlsson Wetterberg, Christina & Jansdotter, Anna (Red.), 81-112. Lund: Studentlitteratur. 2004, s.83.

³¹ Wallache Scott 2004, s.104.

³² Hirdman 1998, s.10.

³³ Hirdman 2004, s.128.

Rhodin och Gunvor Larsson-Utas fokuserar enbart på folkskolärlärinnorna i *Alla tiders folkskollärarinnor* där de ger en översiktsbild av folkskolans och dess lärarinnors historia, från början till slut, 1860-1963. De lyfter allt från lärarinnorna utbildning, deras arbetsplats, hotet mot dem, hur de organiserar sig och även glimtar av lärarinneöden.

En mer personlig bild av skolan finns i Anna Maria Ursings studie *Fantastiska fröknar* där Ursing gör en studie av hur lärarinnor under sekelskiftet gestaltas i samtida skönlitteratur. Här skildras mer personliga kvinnoöden bredvid en skildring av sin samtid och de förändringar som sker, exempelvis lagstiftningen kring kvinnors rättigheter. Ursings studie tittar därmed lärarinnors leverene, hur de bodde och arbetade. Även ideal och förväntningar på lärarinnor framkommer i denna studie. Hur flickor skulle uppfostras och vara beskrivs ingående i Beate Lundberghs *Kom ihåg att du är underlägsen!* som tittar på såväl uppfostran som skolans pedagogik kring 1880-talet. Lundbergh har analyserat litteratur från 1880-talet som behandlar ämnet flickuppfostran och konstaterat att åsikterna kring en flickas mål i livet ännu slutet av 1800-talet var att gifta sig och få barn; beskrivningen av hur en kvinna skulle vara och fostras på 1880-talet.

Ytterligare en bild av hur kvinnor såg på sig själva och även en utomblicksbild av skolan återfinns i biografen *Sophie Elkan*³⁴. Denna kretsar kring tiden vid sekelskiftet och ger en bild av det samtida samhället och att vara en självständig och självförsörjande kvinna i det.

För att få en bild av kvinnors läsning och hur pressen såg ut som riktades till dem under tiden vid sekelskiftet har Lisbeths Larssons studie *En annan historia* varit till stor hjälp. *Tidning för lärarinnor* lyfts inte i denna bok, men här återfinns annan veckopress, riktad till kvinnor under samma period. Hur kvinnor läste på den tiden och vilka kvinnor som läste lyfts och även hur innehållet vanligen såg ut i veckopress som riktade sig mot kvinnor. *Pressen i provinsen* av Patrik Lundell går igenom pressens historia och betydelse i Sverige från 1750 fram till 1850 och lägger en grund för Larssons studie.

1.7 Disposition

Undersökningen tar sitt avstamp i en historisk bakgrund för att skapa förståelse för den samhälleliga kontexten som rådde 1898-1911. Skolväsendets utveckling i Sverige går igenom för såväl folkskola som småskola och hur problemet med att antalet ogifta kvinnor i Sverige ökar. Under delen om kvinnors rättigheter ges en inblick i hur dessa utvecklades för att underlätta för kvinnor att kunna försörja sig själva. Synen på kvinnan skapar den samhälleliga kontexten, hur hon växte upp som flicka och hur hon skulle bete sig som kvinna, oavsett om hon var lärarinna eller ej. Lärarinnors levnadsvillkor under denna period presenteras och sen följer en kort genomgång av hur den press

³⁴ Ulvros, Eva Helen. *Sophie Elkan*. Lund: Historisk media. 2001.

ser ut som riktar sig till kvinnliga läsare under denna tidsperiod.

Under empirin presenteras sen primärmaterialet från de två perioderna 1898-1899 och 1910-1911 separat. Det sätts också i förhållande till genuskontraktet. Under diskussionen analyseras de två perioderna komparativt samtidigt som de sätts i relation till den historiska bakgrunden och till Hirdmans genuskontrakt. Under kapitlet *Slutsatser* presenteras sen de perspektiv som *Tidning för lärarinnor* ger av lärarinnorna, varje period för sig och huruvida tidningen förmedlar genuskontraktet. Till sist följer förslag på vidare forskning.

2. Historisk Bakgrund

Nedan följer en överblick över den samhälleliga kontexten för att skapa en förståelse för primärmaterialet och resultaten. Först går skolväsendets utveckling i Sverige under 1800-talet igenom för att skapa en förståelse över hur solan utvecklats och såg ut när undersökningsperioden tar sin början. Sen förklaras lärarinneyrkets framväxt under samma tid. För att skapa en fullständig förståelse för arbetssituationen för kvinnor under 1800-talet går även kvinnors rättigheter och synen på kvinnan under den tid igenom. Efter detta fördjupar sig bakgrunden i lärarinnors leverne för att till sist avslutas med en kort inblick i hur press riktad till kvinnor under undersökningsperioden såg ut för att skapa en förståelse för *Tidning för lärarinnor* och dess innehåll.

2.1 Skolväsendets utveckling i Sverige under 1800-talet

Det tidiga skolväsendet präglades av skolans anknytning till kyrkan; kristendomskunskap och latin tog stort utrymme i studierna vid sidan om retorik och dialektik eller andra språk. Luthers lilla katekes skulle läras innantill av alla³⁵. Under stormaktstiden genomfördes en skolreform som delade skolväsendet i två delar, en mer praktisk inriktning för dem som siktade på borgerliga yrken och inte ämnade bedriva lärda studier på högre nivå, och en med mer inriktning mot det klassiska bildningsidealet och som siktade på högre studier. Den senare av dessa ansågs mer förnämlig än den praktiska³⁶. Allmogens barn fick viss utbildning, antingen via sina föräldrar eller genom en skolmäster eller skolmoster som vandrade från by till by för att undervisa barn³⁷. Under 1700-talet tog utvecklingen av skolväsendet i Sverige fart på allvar och skolor uppstod i flera större städer. Lönen för de som undervisade bestod oftast av kost och logi och skolorna drevs genom avgifter, kollekter och donationer³⁸.

Kravet på reformation av skolan växte under 1800-talet, eftersom utbildningen var dåligt anpassad till det nya samhälle som höll på att växa fram, både ekonomiskt och kulturellt. Vetenskapen tog allt större plats och moderna språk tilläts komma in i klassrummen. Kristendomslära och latin fick lämna plats för alla de nya ämnen som skulle läsas³⁹. 1842 togs ett stort beslut då man införde allmän folkskola i Sverige. Detta gjorde att antalet skolor ökade markant⁴⁰. Antalet elever ökade också och 1860 gick två tredjedelar av Sveriges barn i folkskolan. De andra barnen behövde arbeta. Först 1881 blev det förbjudet för barn att arbeta om de inte hade gått ut folkskolan⁴¹. Man försökte dock jämka och därmed hade barn som gick i folkskola på landsbygden ofta kortare dagar och

³⁵ Rhodin, Viola & Larsson-Utas, Gunvor. *Alla tiders folkskollärarinnor*. Uppsala: Almqvist & Wiksell. 1998, s.15.

³⁶ Schånberg, Ingela. *De dubbla budskapen*. Lund: Studentlitteratur. 2004, s. 30.

³⁷ Ursing 2004, s.108.

³⁸ Rhodin & Larsson-Utas 1998, s.15.

³⁹ Schånberg 2004, s.31.

⁴⁰ Rhodin & Larsson-Utas 1998, s.15.

⁴¹ Ursing 2004, s.109.

kortare terminer, då gavs det mer tid till arbete. Stadsskolorna präglades mer av behovet av utbildning vilket gjorde att barnen där hade längre skoldagar och längre terminer. Då de ofta var fler barn var klassindelningen en annan, både efter ålder och efter kön⁴². Skillnaden mellan stadsskolor och landsbygdsskolor var en rest av de två inriktningarna i skolväsenet, den teoretiska och den praktiska.

Under de år som följer fortsatte skolan reformeras. Modersmålet fick en central roll i skolan och man började betona det svenska, det nationella⁴³. Under sekelskiftet genomgick folkskolan en stor omvandlingsprocess. Christina Florin uttrycker att det gick från ”sanitära missförhållanden, långa skolvägar, osunda klassrum, smittohärdar för alla slags epidemier, bristfälliga skolmaterial, ovilliga föräldrar, otidsenligt utbildade lärare och själsödande katekesplugg”⁴⁴, till mer statliga och kommunala satsningar för att förbättra skolväsenet i Sverige. Lärare och lärarinnors leverne kom mer i fokus och man försökte förbättra de förhållanden som rådde runt om i landet. Satsningarna skulle gå till förbättra såväl lokaler som till att ge en reformerad lärarutbildning. Man nådde även ut till fler elever; 1862 undervisades 2500 elever i Stockholm. År 1900 undervisades där nästan 25000 elever. Detta ledde till att fler skolor startades och att efterfrågan på pedagoger ökade samtidigt som klasserna blev större.

2.1 Lärarinneyrkets framväxt

För flickor gällde dock inte samma undervisning som för pojkar. Det fanns skolor enbart för flickor redan på 1700-talet och alltfler grundades på 1800-talet. Dessa var privata flickskolor och hölls igång av privata pengar, avgifter och donationer och var främst avsedda för borgerskapet i städerna. För de som inte hade råd att skicka sina flickor till privatskolor hölls undervisningen vanligen av hemmen själva där flickorna uppfostrades i praktisk anda för att kunna sköta sitt eget hushåll i framtiden⁴⁵. Det fanns möjlighet till utbildning för flickor redan före folkskolan, om än för de som hade råd. Vid 1800-talets mitt fanns det runt sextonhundra guvernanter och lärarinnor i Sverige och ett flertal skolor som drevs av kvinnor, dock utan högre utbildning⁴⁶. Många av de tidigare lärarinnorna hade detta som bildningsbakgrund. De hade gått i flickskolor innan de antogs till lärarinneseminarier.

Folkskolan var en skola för alla, inklusive flickor. Flickskolorna fanns dock kvar, parallellt med folkskolan. Det vanligaste yrket för kvinnor under 1800-talets mitt var som lärarinna i små- eller

⁴² Ursing 2004, s.112.

⁴³ Florin 1987, s.32.

⁴⁴ Florin 1987 s.25.

⁴⁵ Schånberg 2004, s.35.

⁴⁶ Florin 1987, s.53.

folkskolan⁴⁷. Detta rapporterar även Hirdman som ett steg i genuskontraktet, kvinnorna blev i första hand insläppta att arbeta i den offentliga sektorn⁴⁸.

Det råde diskussioner om såväl flickors undervisning som uppfostran. Flickors mål var att bli maka och mor, något som flickskolorna kunde förbereda henne för. Samtidigt ökade antalet ogifta kvinnor vilket ställde krav på att flickor skulle utbildas så att de skulle kunna försörja sig själva. Men bara för att en flicka läste i folkskolan innebar detta inte att hon fick samma utbildning som jämngamla pojkar. Enligt folkskolestadgan kunde fattiga, mindre begåvade och flickor läsa en minimikurs istället.

Det var kvinnopolitiska reformer som släppte in kvinnor som lärarinnor i just små- och folkskolan. Lars Johan Hierta var en politiker under 1800-talet som bland annat målade ut kvinnor som tålmodiga och beskaffade med milt sinnelag. Deras skönaste bestämmelse var enligt honom att uppfostra släktet till redlighet och kärlek, något som ansågs passande inom skolväsendet⁴⁹. Här ser vi ideal som lärarinnor skulle besitta. Småskolan blev 1858 ett nybörjarstadium där kvinnor kunde undervisa, medan män prioriterades till folkskolan och de något äldre barnen. Detta öppnade arbetsmarknaden för ogifta kvinnor och seminarier började uppföras för att utbilda kvinnliga lärare, vilket gjorde att de redan 1859 kunde undervisa tillsammans med männen i folkskolan, dock med lägre löner⁵⁰. Staten började i slutet av 1800-talet satsa mer på att utbilda sina lärare vilket gjorde att fler seminarier hölls runt om i landet med allt större kvalitet⁵¹.

Allt fler kvinnor valde läraryrket. På 1860-talet bestod ungefär hälften av småskollärarna av män och hälften av kvinnor. Detta ökade sedan allt mer till att yrket i slutet av 1800-talet så gott som helt hade övertagits av kvinnor. Detta har Hirdman en hypotes om. Hon skriver att

den manliga normen sofistikerats eller ”flyttar” sig till ett nytt okänt terra inkognita. [...] där kvinnor kommer in på tidigare manliga platser, gör manliga sysslor och excellerar i manliga egenskaper, försvinner mannen ut mot nya områden. Kvinnan befinner sig hela tiden tre steg efter, medan männen driver civilisationsutvecklingen ständigt framåt.⁵²

Denna hypotes stämmer väl in på lärarnas flykt från småskolan upp i folkskolan efterhand som kvinnorna tog över. Folkskolan ökade också antalet kvinnliga lärare till ungefär 37 procent samma år som regeringen tog sitt beslut om skilda löner för män och kvinnor⁵³.

Debatten fram till detta beslutet fick många lärare, manliga som kvinnliga, att organisera sig. 1880 bildades SAF, Sveriges Allmänna Folkskollära rförening, som hade som mål att arbeta för

⁴⁷ Schånberg 2004, s.35.

⁴⁸ Hirdman 1998, s.402.

⁴⁹ Rhodin & Larsson-Utas 1998, s.21.

⁵⁰ Rhodin & Larsson-Utas 1998 s.22.

⁵¹ Florin 1987, s.107.

⁵² Hirdman 2004, s.127.

⁵³ Florin 1987, s.15.

”folkskolans och folkbildningens höjande, för enhet och god anda i lärarkåren och för förbättring av lärarens ställning i allmänhet”⁵⁴. SAF ökade snabbt sitt antal medlemmar bland både lärare och lärarinnor, främst inom folkskolan. För de lärarinnor som arbetade i småskolan grundade Anna Hammardahl, en småskollärlarinna och även redaktör för *Tidning för lärarinnor*, småskollärlarinneförbundet 1900⁵⁵. Lärarinnor började med andra ord engagera sig för sina rättigheter.

2.3 Kvinnors rättigheter

1734 togs officiellt beslutet att kvinnor stod under sin far, som var kvinnans förmyndare, fram tills denne gav sitt medtycke för kvinnans giftemål med en annan man. När vigseln hade genomförts lämnades hennes hand, och därmed hennes myndighet, till den äkta mannen. Kvinnan var med andra ord omyndig genom hela livet fram tills hon blev änka⁵⁶.

Detta började dock skapa ett problem i samhället. Under 1800-talet så förblev allt fler kvinnor ogifta, på grund av flera anledningar. I Seriges fanns det fler folkbokförda kvinnor än män under 1800-talet. Dödligheten var större bland männen och det var ett större antal män som emigrerade än kvinnor. Från 1850 fram till 1920 var mängden ogifta kvinnor som störst och kunde uppgå till så mycket som 42,6% (1920)⁵⁷ och även om allt färre män heller inte ingick giftemål så var civilståndet otroligt mycket viktigare för kvinnan än det var för mannen⁵⁸. De ogifta kvinnorna kom framförallt från borgarståndet, medelklassen, det vill säga att det var döttrar till handelsmän, hanverkare och liknande yrken. De ogifta kvinnorna började hitta andra sätt att försörja sig på, vilket öppnade en arbetsmarknad för dem. Detta överensstämmer med Hirdmans genuskontrakt. Hon talar om att dikotomin, isärhållandet, kan upphöra vid bland annat ekonomisk knapphet⁵⁹, vilket är det som sker här när allt fler av dem förblir ogifta. Kvinnor hade dock en fördel gentemot män på arbetsmarknaden i det att de hade väldigt låga lönesanspråk och att de inte krävde befodringsmöjligheter⁶⁰. Man valde en kvinna på dessa premisser för med ett likalönsystem kunde hon inte mäta sig med mannens ”mer mångsidiga användbarhet”⁶¹.

Även om allt fler kvinnor började ta sig in på arbetsmarknaden så kvarstod problemen. Kvinnan stod fortfarande under sin mans förmyndigande vilket innebar att hon inte fick förfoga över sig själv, som att skriva på avtal, eller förfoga över sin lön själv. Under 1800-talet tas flera beslut som

⁵⁴ Florin 1987, s.85.

⁵⁵ Florin 1987, s.147.

⁵⁶ Schånberg 2004, s.37.

⁵⁷ Ulvros 2001, s.99.

⁵⁸ Florin 1987, s.23.

⁵⁹ Hirdman 2004, s.127.

⁶⁰ Schånberg 2004.

⁶¹ Hirdman 1998, s.24.

förändrade detta. En ogift kvinna fick rätt att förfoga över kapital och hon blev även myndighetsförklarad vid 21 års ålder. Ogifta kvinnor kunde därmed förfoga över sig själva och sitt kapital.

Kvinnor fick även större rätt till utbildning. De fick tillträde till folkskoleseminarierna och 1861 öppnades högre lärarinneseminariet, vilket var Sveriges första instutionaliserade lärarinneutbildning. 1870 fick kvinnor avlägga studentexamen och 1873 fick de tillträde till universiteten⁶². Först 1921 fick kvinnor rösträtt i Sverige, som sista land i Norden. Beslutet föregicks av kvinno- och rösträttsrörelser, men arbetet för dem försvårades då många av kvinnorna hade svårt att tala och framträda offentligt. Detta var fortfarande kontroversiellt för kvinnor vid denna tiden⁶³.

2.4 Synen på kvinnan

Äktenskapet ansågs var kvinnans rätta natur⁶⁴. En kvinnas mål i livet skulle vara att bli hustru, hon skulle vara trogen sin enda man, vara honom till lags och, enligt samtida kvinnor, vara totalt självförnekande och underkastande sin man⁶⁵. Hon skulle vara hans trogna följeslagare, föda hans barn som hon sen skulle vårda och uppfostra⁶⁶. Tidigare hade äktenskap ofta arrangerats i de övre klasserna för att göra så stor ekonomisk vinst som möjligt. Efterhand började äktenskap ingås på grund av ömsesidig böjelse, då var den materiella hemgiften inte längre lika viktig. Döttrarna var då tvugna att göras attraktiva för att fånga en man med sin skönhet och sina behag. Flickors uppfostran blev nu väldigt viktig⁶⁷.

Flickors uppfostran skilde sig från pojkarnas; ”pojkuuppfostran för mannens utveckling, flickuppfostran för mannens stöd och trevnad”⁶⁸. Flickors uppfostran skulle göra dem redo för äktenskapsmarknaden och att sköta sitt eget hem. De lärde sig handarbete, trädgårdsskötsel, barnuppfostran, ordning, flit, sparsamhet, dans och sång. Under 1800-talet blev det även mer fokus på flickors fysiska hälsa⁶⁹. En kvinna skulle vara frisk och stark, för barnens skull, samtidigt som det var en trend att vara bräcklig. Förhållningsreglerna var många; en dam skulle inte gå utan handskar, en ung flicka fick inte gå ensam, dygden var det starkaste en kvinna hade⁷⁰. Dygden var så viktig att samtida författaren Alexandre Weill hävdade att en kvinna som hade förlorat sin dygd

⁶² Ulvros 2001, s.99.

⁶³ Ulvros 2001, s.139.

⁶⁴ Lundbergh 1986, s.130.

⁶⁵ Lundbergh 1986, s.38.

⁶⁶ Ursing 2004, s.28.

⁶⁷ Ursing 2004, s.69.

⁶⁸ Ursing 2004, s.30.

⁶⁹ Lundbergh 1986, s.171.

⁷⁰ Lundbergh 1986, s.81.

genom våld hade som plikt att ta sitt eget liv⁷¹.

Då giftermål ansågs vara kvinnans mål såg man ner på den ogifta kvinnan. Hon kunde dock verka som samhällsmoder inom vård och skola. Författarinnan och föredragshållerskan Ellen Key var övertygad om kvinnors särart och ansåg att en kvinna borde bilda familj, odla sin kvinnlighet och inte tävla med männen på deras områden. Ellen Key ansåg att kvinnor som försökte tävla med männen på deras område kunde försvagas och bli ”maninnor”, vare sig man eller kvinna. Hon gick så långt att hon påstod att ingen kvinna kunde tävla med en man på hans område. Kvinnan saknade enligt Key männens intelligens⁷². Att utbilda sig vidare kunde med andra ord vara ett risktagande.

Det fördes samtidigt en debatt om kvinnors utbildning, vilka ämnen som var lämpliga och hur mycket en kvinna faktiskt borde anstränga sig intellektuellt. I synnerhet under puberteten skulle man inte betunga flickor med ansträngande studier. Vissa forskare gick så långt att de hävdade att hos en kvinna som anstränger sig för mycket intellektuellt kunde de reproduktiva organen skadas så allvarligt att hon inte kunde bli mor⁷³.

Kvinnors kön styrde deras liv och deras prestationer sågs det därför skeptiskt på. Författarskap och arbete kom ofta i konflikt med den traditionella kvinnorollen som förspråkade blygsamhet och tillbakadragenhet. Många kvinnliga författare valde därför ofta att skriva under pseudonymer för att inte riskera att bli sågade av de manliga kritikerna på grund av sin könstillhörighet⁷⁴ eller bad de om ursäkt i förordet för att de dristat sig till att skriva en bok⁷⁵. Mannen var normen. Även att tala och framträda offentligt gick emot normerna⁷⁶.

2.5 Lärarinnors levnadsvillkor

Att arbeta som lärarinna under 1800-talet och sekelskiftet var ett yrke med två sidor. Kvinnorna som valde att arbeta som lärarinnor riskerade att behöva leva på en lön under existensminimum. Många mindre byar i Sverige hade inte råd att hålla sig med en egen skola utan delade därför denna med grannbyn, vilket kunde leda till att lärarinnorna tvingades bo i en dragig skolbyggnad, enligt belägen mellan två byar, någonstans på den svenska landsbygden⁷⁷. Men trots det hårda arbetet och ensamheten var arbetet som lärarinna eftertraktat. I ett samhälle som styrdes av män och med tydliga åsikter om hur kvinnor skulle förhålla sig så var lärarinnans yrke ett relativt självständigt arbete. Hon utövade inflytande i det lokala samhället och på nästa generation. Det var hon som

⁷¹ Lungbergh 1986, s.104.

⁷² Ulvros 2001, s.209.

⁷³ Ursing 2004, s.89.

⁷⁴ Ulvros 2001, s.70.

⁷⁵ Ulvros 2001, s.72.

⁷⁶ Ulvros 2001, s.139.

⁷⁷ Florin 1987 s.13.

uppfostade barnen i vad som var rätt och vad som var fel. Hon var med andra ord med och skapade normerna. Hon hade en maktposition i det att hon avgjorde vilka barn som var mer eller mindre begåvade. Arbetet som lärarinna var ett respekterat yrke och i de flesta fall en livskarriär⁷⁸.

Lärarynnans uppgift var att ta hand om andras barn, något hon ansågs särskilt lämpad för då hon ägde en medfödd moderlighet⁷⁹. Hon besatt vissa dygder, så som tålmod, självdisciplin och plikttrogenhet vilket gjorde att en kvinna inte enbart sågs som en duktig lärare på grund av sina yrkeskvalifikationer utan på grund av sina medfödda egenskaper⁸⁰. En lärarinna skulle dock vara ogift eller änka. Det ansågs olämpligt för gifta lärarinnor att fortsätta sitt yrke och i 1893 års kyrkomöte gjordes en ändring i folkskolestadgan som gav dem rätten att avskeda en gift folkskollärarinna. Detta var en debatt som pågick ännu vid lönestriden 1906 då en riskdagsmotion ansåg att man skulle kunna avskeda ordinarie folksskollärarinnor som ingick äktenskap, precis som man gjorde med småskollärarinnorna⁸¹. Man ansåg att en gift kvinna var tvungen att dela sin uppmärksamhet mellan hem och barn å ena sidan och åt sitt yrke å den andra. Detta var en uppgift som ansågs för betungande för en kvinna. En man å andra sidan skulle helst vara gift då hemmet ansågs kunna skänka honom vila och nya krafter⁸². Skolbarn som undervisades av en gift lärarinna kunde lockas till att fantisera om vad lärarinnan hade varit med om. Inga sådana tankar existerade tydligen om män, vare sig deras elever var flickor eller pojkar. En lärarinna med barn ansågs därmed ej lämplig att arbeta⁸³. Var hennes barn dessutom utomäktenskapliga ansågs hon ha fört ett lösaktigt liv och kunde därmed inte lära ut sedlighet till barnen då hon själv inte besatt detta⁸⁴. Här ser vi hur genomgående genuskontraktet är under denna tidsperiod. Här finns klara föreställningar om kvinnans och mannens respektive roller och uppgifter och att mannen var normen.

Lärarinnor fick rätt till tjänstebostad först 1892⁸⁵. Det var då inte ovanligt att lärarinnor utsattes för våld och övergrepp i sina egna hem⁸⁶. Debatten togs upp politiskt redan i början av 1900-talet för att inför skydd för lärarinnor och flera förslag gavs och i beslutet som togs 1939 fanns det rekommendationer för statliga bidrag för bland annat vakthund och telefon och lärarinnorna fick rätt att äga ett mindre skjutvapen⁸⁷. 1937 lät man göra en statlig undersökning där det även framgick att många lärarinnor mådde psykiskt dåligt på grund av sin isolerade tillvaro⁸⁸.

⁷⁸ Florin 1987, s.14.

⁷⁹ Ursing 2004, s.137.

⁸⁰ Florin 1987, s.136.

⁸¹ Ursing 2004, s.137.

⁸² Ursing 2004, s.138.

⁸³ Ursing 2004, s.138.

⁸⁴ Ursing 2004, s.139.

⁸⁵ Ursing 2004, s.112.

⁸⁶ Ursing 2004, s.128.

⁸⁷ Ursing 2004, s.129.

⁸⁸ Ursing 2004, s.129.

Samhället gjorde skillnad mellan folkskollärarinnor och småskollärarinnor under en lång period då deras ställningar var helt olika. Folkskollärarinnorna hade en stark ställning, de hade samma lön, samma pension och samma rätt till ordinarie tjänst som männen. Detta föll 1906 då man frångick likalönsprincipen, med argument som att män behövde högre lön då de var familjeförsörjare eller att de gjorde ett bättre arbete eller att de höll bättre disciplin eller var friskare än kvinnor⁸⁹. Småskollärarinnorna stod fortfarande längst ner i hierarkin men de hade fått ett trappsteg i och med sin småskollärarinneutbildning⁹⁰. Lärarinnorna engagerade sig i sitt yrke och på de stora nationella lärarmötena var de, redan i slutet av 1800-talet, starkt representerade på dessa möten⁹¹.

2.6 Press för kvinnliga läsare

Under 1800-talet blev det allt vanligare med press som riktade sig till kvinnliga läsare. Det började som häften som till exempel *Jurnal för fruntimmer*, som började ges ut 1812. Men även kvinnopressen förändrades som den övriga pressen och blev allt mer professionaliserad. Fler författare fick anställning för att skriva för pressen och tidningarnas språk och innehåll förändrades⁹². Antalet tidningar växte och även bilder började vävas in och vid sekelskiftet började bilderna få en allt större roll och plats i tidningarna⁹³.

I slutet av 1800-talet tog allt fler kvinnor steget in i författarvärlden, detta på grund av att utbildningsmöjligheterna hade ökat och att både press- och bokmarknaden hade ökat. Allt fler kvinnor började arbeta inom tidningsväsendet. Att få sitt arbete publicerat i en tidning var dessutom ett sätt att försörja sig för både manliga och kvinnliga författare⁹⁴. Kvinnliga författare hade dock svårare att göra sig hörda, man ansåg det mer passande för dem att skriva noveller eller mindre romaner. Det ansågs att kärleksnoveller och följetånger i tidningar föredrogs främst av kvinnliga läsare, medan detektivromaner eller äventyr föredrogs av manliga läsare. Tidningslektyr riktad till kvinnor innehöll ofta råd om hem och hushåll, livsproblem eller läkarråd, recept, husmodersråd och råd om familjens fysiska och psykiska hälsa⁹⁵.

Tidning för lärarinnor var riktad till kvinnor under sekelskiftet i Sverige. Tidningens fokuserade främst på att nå ut till aktiva lärarinnor och påvisade därmed den professionalisering som tidningsväsendet i Sverige höll på att genomgå. I tidningen återfinns såväl noveller som råd om hem och hushåll, men med fokus på livet som lärarinna i sekelskiftets Sverige.

⁸⁹ Ursing 2004, s.113.

⁹⁰ Florin 1987, s.127.

⁹¹ Florin 1987, s.141.

⁹² Lundell, Patrik. *Pressen i provinsen*. Lund: Nordic Academic Press. 2002, s.232.

⁹³ Larsson, Lisbeth. *En annan historia*. Stockholm: Symposium Bokförlag & Tryckeri AB. 1989.

⁹⁴ Ulvros 2001, s.73.

⁹⁵ Larsson 1989.

3. Empiri – *Tidning för lärarinnor*

Här följer en detaljerad redogörelse för primärmaterialet. Detta är indelat i de två perioderna som undersökningen avser och under respektive period redovisas materialet efter respektive kategori, *lärarinneideal*, *lärarinnors leverne* och *lärarinnors fritid*.

3.1 Perioden 1898-1900

Primärmaterialet från den tidiga perioden analyseras här utifrån de formuleringar som återfunnits i *Tidning för lärarinnor*. Primärmaterialet analyserar utifrån respektive kategori och ställs också i relation till Yvonne Hirdmans teori om genuskontraktet.

3.1.1 Lärarinneideal

I unga år hon valde då
Att leda skolan ystra små
De första svåra stegen.
Då var hon hurtig, frisk och röd,
Men van vid slit och torftigt bröd,
Och tyckte nu blef ingen nöd
Ty hon blef ju sin egen.⁹⁶

Detta är den första versen i en dikt som är skriven av en småskollärarinna år 1899 som kallade sig Nella. Den ger en bild av det arbete som lärarinnan stod inför men också varför hon hade valt den väg hon gjorde. Att bli sin egen, en ogift, självförsörjande kvinna. Hirdman talar om att man strävande efter expansion, frihet, eller symbios, trygghet. Viljan att bli sin egen är ett steg mot expansion istället för att bindas av seder och kultur, att en kvinna bör gifta sig och försörjas av sin man.

De unga eleverna, som dikten refererar till, skulle mötas med värme och kärlek i skolan, precis som de gjorde i hemmet. När barnen började småskolan blev lärarinnan en ersättare för modern⁹⁷. I en artikel uttalade sig en pastor angående detta, att skolan var en länk mellan hem och skola, läraren skulle ge en faders omvårdnad och lärarinnan skulle ge en moders ömhet⁹⁸. Att beskriva lärarinnan som en moder eller tillskriva henne moderlighet var väldigt vanligt under denna period och något som påvisade att *Tidning för lärarinnor* förmedlade det genuskontrakt som rådde under denna period. Här ser vi dikotomins ständiga bekräftelse, könet definierade oss. Att eftersom män och kvinnor var biologiskt olika tillskrev samhället dem olika egenskaper.

Att skillnad gjordes på vilka egenskaper lärare och lärarinnor skulle representera visar på ett starkt

⁹⁶ *Tidning för lärarinnor* 1899-05-19, s.156.

⁹⁷ *Tidning för lärarinnor* 1899-01-13, s.10; 1899-10-13, s.322.

⁹⁸ *Tidning för lärarinnor* 1898-07-22, s.12.

isärhållande, och gjorde att den manliga normen inte ifrågasattes. Vi möter inga artiklar som utmanar ovannämnda egenskaper. I hedersomnämmandet av lärarinnan Kristina Jakobsson tillskrivs hon moderskärlek. Nästan samma ord användes om en fröken Stockman, som tog en ”moders omvårdnad” om de små⁹⁹. Lärarinnan skulle se efter barnen, se till att de hade tillräckligt med kläder på sig när de gick ut på rast, att kläderna hängdes upp om de var blöta. Som en moder skulle hon se efter dem och vaka över deras hälsa¹⁰⁰. Denna moderns omsorg får ej saknas en lärarinna enligt tidningen¹⁰¹. Genuskontraktet var genomgående i tidskriften och vi ser de konkreta föreställningar som fanns om hur en lärarinna skulle vara. Dessa föreställningar var förmodligen genomgående i det samtida samhället som tidningen speglar.

Det var lärarinnans kall att leda skolans ystra små, detta perspektiv möter oss i *Tidning för lärarinnor*, där synen var att kvinnan var utormordentligt lämpad i undervisningens tjänst och att hon borde verka inom skolan¹⁰². Kvinnans naturliga fallenhet som moder gjorde henne lämplig för detta arbete; Gud hade nedlagt i hennes hjärta att leda och uppfostra barnen. Återigen ser vi genuskontraktet med föreställningarna om vad som var kvinnligt. När en kvinna hänger sig åt lärarinnekallet frångår hon inte sin bestämmelse. Det var kvinnans naturliga behov att vårda de små och värnlösa¹⁰³; katedern var hennes kall och levebröd¹⁰⁴. Enligt Hirdman är kvinnorna själva delaktiga i formandet av genuskontraktet, kontraktet är inte givet av männen. Det ser vi här när tidningen, vars redaktör var kvinna, ansåg att kvinnans naturliga moderlighet lämpade henne för lärarinneyrket. Även litteraturen lyfter detta, att samtida kvinnor, som Ellen Key, såg ogifta kvinnor som lämpade att verka som en samhällsmoder inom till exempel skolan.

Ordet kall är något som återkommer genom hela denna perioden när man talar om lärarinnans arbete och liv. Det är av ”kärlek till barnen och kärlek till kallet”¹⁰⁵ som hon har valt lärarinnans bana och samma kärlek håller lågan vid liv. Just orden kärlek till kallet återkommer flera gånger som ett ideal i såväl lärarinneporträtt¹⁰⁶ som i artiklar där ideal lyfts fram för att stärka småskollärarinnors ställning i lag¹⁰⁷. Lärarinnekallet omnämns som dyrbart och viktigt¹⁰⁸ och något som man bör uppoffra sig helt för¹⁰⁹. I en artikel hedrar man lärarinnan Kristina Jakobsson som gått bort, hon beskrivs som en lärarinna som tog sitt kall på fullaste allvar och genom att helt offra sig

⁹⁹ Tidning för lärarinnor 1898-09-09, s.65.

¹⁰⁰ Tidning för lärarinnor 1898-09-23, s.91; 1898-05-27, s.3.

¹⁰¹ Tidning för lärarinnor 1899-10-13, s.322.

¹⁰² Tidning för lärarinnor 1898-09-09, s.66.

¹⁰³ Tidning för lärarinnor 1899-03-10, s.76.

¹⁰⁴ Tidning för lärarinnor 1899-10-06, s.314.

¹⁰⁵ Tidning för lärarinnor 1899-05-19, s.154.

¹⁰⁶ Tidning för lärarinnor 1899-02-03, s.33.

¹⁰⁷ Tidning för lärarinnor 1899-04-14, s.119.

¹⁰⁸ Tidning för lärarinnor 1899-03-10, s.76.

¹⁰⁹ Tidning för lärarinnor 1898-12-09, s.169.

för sitt kall, att ge det sina sista krafter, så blev hon älskad och aktad av sina elever och medmänniskor¹¹⁰.

Kristina Jakobsson ansåg, i samma artikel om henne, att det medel som gav den yppersta uppfostran var kärleken, och där får hon medhåll även i andra artiklar¹¹¹. En lärarinna skulle älska och akta sina elever¹¹², hon var för dem ansvarig, och att älska och akta dem var en del av hennes kall. Det var lärarinnans ansvar att kärlek skulle råda i klassrummet¹¹³. Hon borde anstränga sig att göra skolan så angenäm som möjligt och möta sina elever med värme och kärlek. Genom detta kommer de att hysa kärlek till skolan¹¹⁴. Kärlek är ett ideal som är återkommande genom tidningarna. Det är också ett ideal som man ofta tillskriver kvinnor, då de anses vara mer kännande varelser. Lars Johan Hierta skriver i sin riksdagsmotion att kvinnor skulle besitta egenskapen kärlek och föra den vidare till nästa generation. Här ser vi återigen de konkreta föreställningarna i genuskontraktet om vad som ansågs vara kvinnligt, nämligen kärlek. Det stod även att lärarinnan skulle föra detta vidare till sina elever, vilket antyder en naturlig möjlighet att föra genuskontraktet vidare från en generation till nästa, utan att lärarinnan själv behöver vara medveten om det.

I tidsskriften möter vi även flera hjältinnor, bland annat en lärarinna vars ena elev hade en puckel på ryggen och blev retad av sina vänner. Då satte sig småskollärarinnan ner med dem och berättade en historia om en flicka som egentligen var en ängel men som hade sina vingar gömda i en puckel på ryggen. Med lärarinnans list och kärlek fick hon flickan att må bättre och barnen att sluta retas¹¹⁵.

Det finns fler ord än kärlek som är återkommande när en lärarinna beskrivs. Ord som nitisk och trogen nämns ofta tillsammans. Man talar då om att en lärarinna har utfört sitt arbete med största nit och att hon har arbetat troget i många år. Vi ser detta i bland annat lärarinneporträtt. Kristina Jakobsson¹¹⁶ eller Klara Kristianssén¹¹⁷ beskrivs båda med dessa två ord. Samma mönster går igen i porträttet över Johanna Lindgren¹¹⁸ eller Hilma Hedblad¹¹⁹, avtackningen av fröken Dahlman och hedrandet av fröken Salomonsson¹²⁰ och i brevet till de lärarinnor som har tappat modet¹²¹. Utöver Johanna Lindgren fick två lärarinnor under året 1899 medalj för sitt trogna och flitiga arbete i skolan¹²². Detta var två ideal som var eftersträvansvärda för lärarinnor.

¹¹⁰ Tidning för lärarinnor 1899-03-24, s.89.

¹¹¹ Tidning för lärarinnor 1899-09-15, s.290.

¹¹² Tidning för lärarinnor 1899-01-27, s.28, 1898-10-14, s.105.

¹¹³ Tidning för lärarinnor 1899-04-07, s.111.

¹¹⁴ Tidning för lärarinnor 1899-11-03, s.348.

¹¹⁵ Tidning för lärarinnor 1899-11-03, s.351.

¹¹⁶ Tidning för lärarinnor 1898-12-09, s.169.

¹¹⁷ Tidning för lärarinnor 1899-05-19, s.154.

¹¹⁸ Tidning för lärarinnor 1899-05-05, s.137.

¹¹⁹ Tidning för lärarinnor 1898-10-28, s.121.

¹²⁰ Tidning för lärarinnor 1899-07-07, s.216.

¹²¹ Tidning för lärarinnor 1899-12-18, s.388.

¹²² Tidning för lärarinnor 1899-06-16, s.192.

Utöver trohet och nit nämns det i flera artiklar att en lärarinna ska vara skicklig i sitt arbete¹²³. Hon ska vara fylld av en varm och innerlig gudsfruktan¹²⁴, gärna tillsammans med andra dygder så som sedlighet, pliktrohet och redbarhet¹²⁵. Utöver detta ska en lärarinna gärna vara enkel, eller blygsam eller anspråkslös i sitt uppträdande¹²⁶, något som är klara föreställningar av hur en lärarinna skulle förhålla sig till öriga samhället och fränt auktoriteter, som skolrådet. Hon bör vara tålmodig med eleverna¹²⁷ och helst vara helt uppoffrande i sitt kall och i sin undervisning¹²⁸. Samtidigt ska hon vara vänlig, snäll eller god¹²⁹ och även fosterlandskärleken nämns¹³⁰. Lärarinnan är en tvistlösare mellan såväl elever som samhället¹³¹ och samtidigt som hon sprider sin visdom¹³² så ska hon känna tacksamhet för det lilla¹³³ och fortsätta att arbeta troget, vara intresserad av sitt kall¹³⁴ och engagerad i sina elever¹³⁵. En rörelse som tar fart lite lätt under denna period är att lärarinnan ska förespråka nykterhet och själv vara ett gott föredöme¹³⁶. Det sist vet vi även gäller för lärare då uppmaningen och kurserna vänder sig till både lärare och lärarinnor.

Lärarinnan bör alltid se hel och ren ut, precis som sitt hem som även det ska vara välvårdat, den lärarinna som sköter sitt hushåll väl stiger i folks aktning¹³⁷. Hon bör även hålla sig på god fot med prästerskapet och gå på gudstjänsterna, delvis för att stå enade med prästerskapet som sitter i skolrådet, men även för att föregå med gott exempel¹³⁸. Återigen ser vi hur lärarinnor skulle förhålla sig underdånigt till auktoritetsfigurer, som skolrådet. Prästerskapet var dessutom män, vilka kvinnan enligt genuskontraktet, stod under. De var normen.

Fyll ditt ändamål, ty viktigt är det,
du, som ammar blomman af vårt land!
Mer än mänskolycka, mänskovärdet
anförtros uti din hand.¹³⁹

Detta är ord från en dikt från 1899 där vi ser att en lärarinna fostrar den kommande generationen och hon hade därmed en moraliserande plikt mot samhället att uppfostra barnen till goda och

¹²³ Tidning för lärarinnor 1898-10-21, s.113; 1899-05-05, s.138; 1899-04-14, s.115; 1899-05-05, s.137.

¹²⁴ Tidning för lärarinnor 1898-07-15, s.1; 1899-05-19, s.154; 1898-12-9, s.169.

¹²⁵ Tidning för lärarinnor 1898-08-19, s.42.

¹²⁶ Tidning för lärarinnor 1898-07-15, s.1; 1899-10-13, s.323.

¹²⁷ Tidning för lärarinnor 1898-08-19, s.44; 1898-08-16, s.53.

¹²⁸ Tidning för lärarinnor 1898-12-9, s.169; 1898-12-23, s.186; 1898-07-15, s.1.

¹²⁹ Tidning för lärarinnor 1898-08-19, s.42;48; 1898-09-09, s.67.

¹³⁰ Tidning för lärarinnor 1898-08-05, s.26; 1898-08-19, s.41.

¹³¹ Tidning för lärarinnor 1898-10-07, s.102.

¹³² Tidning för lärarinnor 1898-08-19, s.42; 1899-06-16, s.190.

¹³³ Tidning för lärarinnor 1898-09-09, s.67.

¹³⁴ Tidning för lärarinnor 1898-07-22, s.9; 1899-05-05, s.138.

¹³⁵ Tidning för lärarinnor 1898-09-09, s.65.

¹³⁶ Tidning för lärarinnor 1899-07-21, s.230; 1899-04-14, s.117; 1899-10-06, s.317.

¹³⁷ Tidning för lärarinnor 1899-04-28, s.130; 1899-10-06, s.315.

¹³⁸ Tidning för lärarinnor 1899-06-09, s.178.

¹³⁹ Tidning för lärarinnor 1899-03-24, s.90.

sedliga medborgare, som kände rätt och fel¹⁴⁰. En lärarinna skulle inte bara vara ett mönster för sig själv och andra lärarinnor utan även ett mönster för hur varje kvinna borde vara. Hon borde med andra ord inte vara ute och dansa på krogarna, då förlorade hon såväl föräldrarnas aktning som andra lärarinnors¹⁴¹. Tidningen talade därmed om hur varje lärarinna och kvinna borde vara. Den värderade också detta som viktigt då lärarinnorna dömdes utifrån hur de lever upp till detta.

En lärarinna borde intressera föräldrarna för sitt arbete, för att få bästa möjliga samarbete med dem¹⁴² då tvister med föräldrar angående barnens undervisning lätt uppstod. En lärarinna som råkade ut för smutskastning från föräldrar borde vända andra kinden till och skulle ej sänka sig till deras nivå. Då vann hon istället i aktning¹⁴³.

I en av tidningarna återfinns sju grundsatser för lärarinnor som man kan sammanfatta såhär: 1) Lärarinnan bör ha ett levande intresse för barnen och kärlek till kallet. 2) Hon bör ha ett vänligt allvar och alltid vara sann och uppriktig i det hon gör. 3) Hon bör ha en stark karaktär som eleverna kan luta sig mot. 4) Lärarinnan bör besitta tålmod och självbehärskning. 5) Hon bör alltid tala sanning och vara uppriktig, hon ska vara pålitlig. 6) Hon ska besitta trohet och ödmjukhet och tänka ringa om sig själv. 7) Bönen, och därmed gudfruktigheten får aldrig glömmas.¹⁴⁴ Dessa grundsatser summerar ovanstående ideal, men en lärarinna fick aldrig glömma ”att barnens lycka och glädje bör vara vår högsta belöning”¹⁴⁵.

3.1.2 Lärarinnors leverne

Många artiklar i *Tidning för lärarinnor* berättade om det hårda livet som lärarinna. Flera artiklar berättar om de små skolsalarna, där fler barn skulle rymmas än vad som var hälsosamt; hur där var varmt och trångt och dålig luft på somrarna¹⁴⁶. En annan förtäljer om att det kunde vara ner till -16° när lärarinnan steg upp på morgonen, och kring -5° när hon startade undervisningen på morgonen, trots att hon eldade¹⁴⁷. Några skrev om skolhus som låg vägg i vägg med fattighuset¹⁴⁸, några om skolsalar där färgen flagnade på väggarna¹⁴⁹ eller där skolhuset inte var ett skolhus alls utan en lada¹⁵⁰. En del hade försökt göra sina små skolhus mer hemtrevliga, med bersåer eller rabatter¹⁵¹

¹⁴⁰ Tidning för lärarinnor 1899-08-25, s.270; 1899-08-18, s.259.

¹⁴¹ Tidning för lärarinnor 1899-06-16, s.188.

¹⁴² Tidning för lärarinnor 1899-04-14, s.115.

¹⁴³ Tidning för lärarinnor 1899-11-10, s.355.

¹⁴⁴ Tidning för lärarinnor 1899-08-04, s.247.

¹⁴⁵ Tidning för lärarinnor 1899-12-08, s.388.

¹⁴⁶ Tidning för lärarinnor 1898-07-29, s.21; 1898-10-07, s.98.

¹⁴⁷ Tidning för lärarinnor 1899-01-13, s.14.

¹⁴⁸ Tidning för lärarinnor 1898-07-29, s.21.

¹⁴⁹ Tidning för lärarinnor 1898-10-07, s.98.

¹⁵⁰ Tidning för lärarinnor 1898-04-21, s.115.

¹⁵¹ Tidning för lärarinnor 1898-10-07, s.98.

eller att ta barnen med sig till skogen.¹⁵² Hur stort skolhuset var beror också på antalet barn vilket skiljde sig mycket. En lärarinna kunde ha fem elever medan en annan skule försöka undervisa en klass på närmare 80 stycken¹⁵³. Var hon dessutom anställd som ensam lärarinna i ett skolhus fanns det ingen som kunde se till barnen på rasterna¹⁵⁴. I denna delen ser man väldigt lite av genuskontraktet då mycket av detta är knutet till den aktuella samhällsbilden och det rådde förmodligen inte bättre förhållanden för manlig lärare på den svenska landsbygden.

Lärarynnan hade rätt till tjänstebostad, annars kunde hon anmäla detta upplyses hon om i *Tidning för lärarinnor*¹⁵⁵. Men den behövde inte ligga i skolhuset. I Stockholm fanns till exempel boenden och hem för lärarinnor¹⁵⁶. En del lärarinnor arbetade för flyttande skolor, vilket innebar att de undervisade i flera skolor i området. Detta gjorde att de tvingades flytta upp till fyra gånger om året. Dessa så kallade flyttande skolor hade ofta dålig lön, 250 kronor/år, och lärarynnan fick sällan skörda frukterna hos eleverna då hon bara var där några veckor om året. Möbler som skadades i flytt på dåliga vägar ersattes sällan¹⁵⁷. Samma problem fanns när ett skolhus brann upp, ofta blev då lärarynnan av med allt sitt lösöre och även om skolhuset var försäkrat var ofta hennes ägodelar inte det¹⁵⁸.

Skolhusen var inte alltid lärarynnans att förvalta. Om en epidemi utbröt i socknen hade lärarynnan ofta inget val. Skolhusen brukade då tas i besittning och gjordes om till sjukhus för dem som hade drabbats. Då tvingades skolan att stänga tills epidemien hade lagt sig¹⁵⁹. En artikel skrev om ett skolhus som fick stänga på grund av en epidemi och skolan flyttades då till ett annat skolhus en bit iväg. Dit fick barnen och lärarynnan traska fyra gånger om dagen då det var deras tur att ha undervisning¹⁶⁰. Några skolhus förvaltade skolorådet annorlunda på ferierna och tvingade därmed lärarynnan att flytta¹⁶¹.

Ibland bodde lärarynnorna så avlägset att det kunde vara svårt att få tag i livsmedel¹⁶². Avstånd som lärarynnorna tvingades färdas kunde vara väldigt långa. En artikel förtäljer om en lärarinna som hade sju mil till närmsta stad¹⁶³, en annan om att de hade nästan två mil till kyrkan dit de skulle gå varje söndag, oavsett väderlek¹⁶⁴. Skolhuset och bostaden behövde ej heller ligga på samma ställe.

¹⁵² *Tidning för lärarinnor* 1898-07-29, s.21.

¹⁵³ *Tidning för lärarinnor* 1899-10-13, s.326.

¹⁵⁴ *Tidning för lärarinnor* 1898-07-29, s.21.

¹⁵⁵ *Tidning för lärarinnor* 1898-09-16, s.79.

¹⁵⁶ *Tidning för lärarinnor* 1898-09-09, s.67; 1899-05-12, s.145.

¹⁵⁷ *Tidning för lärarinnor* 1898-04-21, s.114.

¹⁵⁸ *Tidning för lärarinnor* 1898-12-09, s.174.

¹⁵⁹ *Tidning för lärarinnor* 1899-02-03, s.40; 1899-08-11, s.255; 1899-01-06, s.6.

¹⁶⁰ *Tidning för lärarinnor* 1899-02-03, s.40.

¹⁶¹ *Tidning för lärarinnor* 1899-08-11, s.255.

¹⁶² *Tidning för lärarinnor* 1898-10-21, s.115.

¹⁶³ *Tidning för lärarinnor* 1898-07-29, s.21.

¹⁶⁴ *Tidning för lärarinnor* 1899-06-09, s.178.

Det kunde vara långt mellan dem, avstånd på upp till 2½ fjärdingsväg nämns där lärarinnan under sina tjugofem år i tjänst ”I ur och skur, regn och snö har hon måst vandra till sin skola och sina kära skolbarn”¹⁶⁵.

Då lärarinnorna bodde så isolerat som de gjorde så var de oskyddade och ensamma och överfall skedde. En lärarinna blev utsatt för ett mindre attentat med en sten som kastades genom rutan¹⁶⁶, men det skedde även grövre överfall som när en lärarinna blev utnyttjad av sexton rallare i sitt eget hem¹⁶⁷. Det är inte alltid främlingar som står för dessa överfall; en artikel rapporterar om en lärarinna som blev hotad till livet av en förälder till en av sina elever. Hon hade låtit ett barn sitta efter, då hade fadern kommit och hotat henne med ”göra henne ett hufvud kortare”¹⁶⁸. Otacksamma och oförstående föräldrar rapporteras som ett vanligt förekommande problem. De mötte lärarinnan med ringakt och tackade henne aldrig för hennes gärning¹⁶⁹. Det är med andra ord inte bara ensamhet och umbäranden en lärarinna fick möta. Dessa problem kunde undvikas om man hade en god relation med elevernas föräldrar. Detta uppmanas lärarinnan att skapa genom möten, brevväxlingar och besök, både för att få en god relation med föräldrarna men också att få en helhetsbild av barnet och dess bakgrund¹⁷⁰.

Många i samhället nedvärderade lärarinnors gärningar och de klandrades för diverse anledningar, så som att ha mottagit minnesgåvor av fattiga skolbarn. Dessa var lärarinnans egna elever som ville avtacka henne¹⁷¹. En lärarinna slutade sin tjänst på grund av den dåliga lönen och sökte sig annorstädes. Man föreslog då en lönehöjning men skolrådet nekade detta med kommentaren att lärarinnor och lärare äro ”sådan personer, som ej duga till annat”¹⁷². Skoloråden styrde i mångt och mycket lärarinnans liv. Dessa bestod till stor del uteslutand av män vilket inte gjorde lärarinnans roll lättare. Mannen var A och enligt Hirdmans motsatssförhållande var han det positiva och kvinnan därmed det negativ. Lärarinnan var därmed inte i en bra förhandlingsposition. I en del kommuner tvingades lärarinnorna stanna kvar och arbeta under fierierna istället för att resa hem till sina familjer. Slöjdtimmarna hade fått ställas in på vintern på grund av vädret och måste därför tas igen på sommaren¹⁷³.

Skolhusen låg isolerat, levandsförhållandena var mycket enkla. Trots detta var lönen för en lärarinna mycket låg, framförallt för en småskollärarinna. Men lönedebatten hade börjat röra på sig

¹⁶⁵ Tidning för lärarinnor 1899-02-10, s.41.

¹⁶⁶ Tidning för lärarinnor 1899-12-29, s.419.

¹⁶⁷ Tidning för lärarinnor 1899-04-21, s.125.

¹⁶⁸ Tidning för lärarinnor 1899-03-03, s.71.

¹⁶⁹ Tidning för lärarinnor 1899-05-05, s.138; 1899-11-10, s.355; 1898-11-25, s.155.

¹⁷⁰ Tidning för lärarinnor 1899-01-21, s.18.

¹⁷¹ Tidning för lärarinnor 1898-12-23, s.191.

¹⁷² Tidning för lärarinnor 1899-11-24, s.375.

¹⁷³ Tidning för lärarinnor 1899-02-17, s.54.

1898 och flera artiklar rörde detta. I artikeln om den flyttande skolan rådde *Tidning för lärarinnor* att ingen lärarinna borde tacka ja till en anställning vid en sådan skola för under 300 kronor/år. Det var ovärdigt enligt tidningen. De sträckte sig så långt som till att påstå att en småskollärarinna inte borde söka till en tjänst med en lön på under 400 kronor/år med fri bostad och vedbrand¹⁷⁴. Under åren rapporterade *Tidning för lärarinnor* om lönehöjningar runt om i landet, kommun för kommun, med start i Jönköping¹⁷⁵, och även tecken på att man började organisera sig. Stockholms folkskollärarsällskap tillsatte en kommitté för att diskutera lönefrågan¹⁷⁶. Även lärarinnors lagstadgade rättigheter började förändras vilket enligt Hirdmans teori antyder att dikotomin blir svagare. I Malmö tog man beslutet att en lärarinna som hade tjänstgjort i tio år, ännu var ogift och fortfarande bedrev verksamhet ej kunde sägas upp vilket var ett stort framsteg som många kommuner följde¹⁷⁷. Man genomförde namninsamlingar i ett försöka att höja småskollärarynnornas löner och pensioner¹⁷⁸. En motion skickades till riksdagen om att höja småskollärarynnornas minimilön och också en önskan om att få en viss sjukpeng¹⁷⁹. En lärarinna får ersättning om skolan ställs in på grund av en epidemi, men inte om hon själv är hemma i vård av sjukt barn¹⁸⁰, vilket återspeglar litteraturen, att en lärarinna borde vara ogift och inte ha barn då de inte fick den uppmärksamhet de behövde då hon även hade ett arbete. Egen sjukpeng har småskollärarynna ej, man vänder sig till och med till Fredrika Bremer-förbundet för att se om de kan tänka sig att starta upp en sjukfond med lägre avgifter som en lärarinna har råd att betala¹⁸¹.

En småskollärarinna skulle enligt *Tidning för lärarinnor* ha tre månaders uppsägningstid men detta följdes sällan. En folkskollärare däremot, som hade gjort sig skyldig till brott, kunde inte avsättas. Men en småskollärarinna kunde bli av med sitt arbete på några få dagar utan att ha rätt till en förklaring. Mannen var normen, bestämmelser för honom kunde inte appliceras på henne. En artikel framför att lärarinnan behövde en tryggare anställning. Det fanns en risk att nit och trohet kunde besvaras med uppsägning eller att platsen lärarinnan var antagen till kunde förflyttas utan hennes samtycke¹⁸². Allt fler kommuner tog samma i beslut som i Malmö, angående att lärarinnor som hade arbetat i tio år fick ett visst anställningsskydd, men det var inte ett statligt skydd.¹⁸³ I Jönköping införde man att småskollärarynna som har arbetat i fem år ej kunde sägas upp utan en

¹⁷⁴ Tidning för lärarinnor 1898-10-21, s.114.

¹⁷⁵ Tidning för lärarinnor 1898-10-28, s.126; 1898-11-04, s.134.

¹⁷⁶ Tidning för lärarinnor 1898-10-28, s.126.

¹⁷⁷ Tidning för lärarinnor 1898-11-11, s.142.

¹⁷⁸ Tidning för lärarinnor 1899-02-03, s.34.

¹⁷⁹ Tidning för lärarinnor 1899-02-10, s.41.

¹⁸⁰ Tidning för lärarinnor 1899-01-06, s.6.

¹⁸¹ Tidning för lärarinnor 1899-03-10, s.76.

¹⁸² Tidning för lärarinnor 1899-03-24, s.93;94.

¹⁸³ Tidning för lärarinnor 1899-03-24, s.93;94.

god anledning. Gifter de sig ansågs det dock som att de hade sagt upp sig själva¹⁸⁴. Systemet med att småskollärarinnor ej hade någon trygg anställning gjorde det lätt att missbruka. En artikel skrev om en man som mutade skolrådet till att säga upp en lärarinna, då skolrådet hade rätt att säga upp en lärarinna utan att behöva uppge några skäl¹⁸⁵. Återigen ser vi hur mannen var normen. Läraren kunde inte sägas upp hur som helst men en kvinna kunde avskedas utan skäl eller för att hon valde att dela sitt liv med en man genom giftermål, det gällde inte för en man. En anställd var inte en ”anställd”, utan en kvinna eller man.

Debatten kring lönerna tog sin början ordentligt under denna perioden. Det var fokus på att höja dem, för såväl småskollärarinnor som folkskollärarinnor. Fokuset var inte på männens högre lön utan på att höja den för alla som arbetade inom skolan¹⁸⁶. Kommunerna fortsatte att rapportera om lönehöjningar runt om i landet, det rörde sig om ungefär 50 kronor/år¹⁸⁷, och ett cirkulär sändes runt angående just lönefrågan¹⁸⁸. Riksdagen tog i slutet av 1899 ett beslut, som tidningen rapporterar om, att man hade infört viss sjukpeng även för småskollärarinnor vilket var ett stort framsteg¹⁸⁹.

3.1.3 Lärarinnors fritid

Tidning för lärarinnor var en tidsskrift som vände sig främst till lärarinnor och därmed till kvinnor. Dessa kvinnor hade ett eget hem att försörja och sköta. Därför finner man många praktiska husmorstips som var anpassade efter lärarinnans leverne och lägre inkomst. Här fanns allt från att göra sin egen sykorg av en cigarrkorg¹⁹⁰, vad för olika saker man kunde göra utav bandstumpar¹⁹¹, hur man gjorde billigare apelsinsaft¹⁹², vad man kunde använda trasiga griffeltavlor eller tomma bläckburkar¹⁹³ till och mycket mer. Det gemensamma för dem alla var att de var anpassade efter lärarinnans låga inkomst, det skulle vara så billigt som möjligt och komma till så mycket nytta som möjligt. Här fanns även husmorstips till julbaket när det drog ihop sig till det¹⁹⁴. Såväl bakning som pysslande var något som tillskrevs kvinnor. De var en del av kvinnorollen vid denna tid, något man föreställde sig, och därmed ansåg, var typiskt kvinnligt.

En lärarinna behövde sysselsätta sig på sin fritid. Hon borde hålla sig uppdaterad om vad som skedde i världen och främst i diskussioner kring sina egna rättigheter. Därför rapporterar *Tidning för*

¹⁸⁴ Tidning för lärarinnor 1899-06-16, s.186.

¹⁸⁵ Tidning för lärarinnor 1899-11-24, s.370.

¹⁸⁶ Tidning för lärarinnor 1899-06-02, s.176.

¹⁸⁷ Tidning för lärarinnor 1899-11-03, s.351; 1899-11-10, s.359.

¹⁸⁸ Tidning för lärarinnor 1899-12-29, s.419.

¹⁸⁹ Tidning för lärarinnor 1899-12-01, s.383.

¹⁹⁰ Tidning för lärarinnor 1898-07-22, s.15.

¹⁹¹ Tidning för lärarinnor 1898-08-05, s.31.

¹⁹² Tidning för lärarinnor 1898-09-16, s.79.

¹⁹³ Tidning för lärarinnor 1899-01-13, s.15; 1898-09-23, s.86.

¹⁹⁴ Tidning för lärarinnor 1898-12-16, s.183.

lärarinnor när det var dags för olika möten runt om i landet. Därmed fick alla lärarinnor en chans att delta på dessa, om de hade tid och möjlighet. Tidsskriften rapporterar även vad som hade avhandlats. Det var rapporter eller inbjudningar till såväl folkhögskolemötet i Göteborg¹⁹⁵, som folkskolans vänner¹⁹⁶, eller Sveriges Allmänna Folkskolläraiförening¹⁹⁷, till möten för olika stift som Karlstads eller Växjös eller Lunds stifts folkskolläarmöten¹⁹⁸.

Genom inbjudningar och rapporter ville man få lärarinnor att åka på dessa träffar, att engagera sig i de frågor som berörde dem. När Sveriges Allmänna Folkskolläraiförening hade ombudsmöte kunde vi dessutom i rapporten läsa om en kvinnlig skolföreståndarinna som höll föredrag och andra kvinnliga deltagare som yttrade sig¹⁹⁹. Detta kan vi läsa i Ulvors *Sophe Elkan* ännu gick emot normerna för vad som ansågs kvinnligt. Genom att man uppmuntrade kvinnor att engagera sig i sina sakfrågor minskade man den rådande dikotomin, könsens isärhållande.

Artiklar berättar om lärarinnor som hade rest på liknande möten och därmed hållt sig uppdaterade i frågor och blivit engagerad. Lärarinnan kunde, och borde, läsa böcker för att hålla sig ajour, men att gå på diverse skolmöten var även ett sätt att stifta bekantskap med nya undervisningsmetoder och med nya personer²⁰⁰. *Tidning för lärarinnor* lyfte fram alternativ för de lärarinnor som inte ville engagera sig i de stora föreningarna. Socknarnas skolråd bestod nästan alltid uteslutande av män, men kvinnor var lika intresserade i sina barns utbildning och uppfostran. Man ansåg att en kvinna i skolrådet hade kunnat tillföra mycket nytt och positivt för skolorna och dess anställda²⁰¹. Även Fredrika Bremer-förbundets årsmöte 1899 uttlade sin önskan att se fler kvinnor i skolråden²⁰². Man kan se detta som ett förök att motarbeta dikotomiseringen, att få in kvinnor på samma arenor som männen.

En annan sysselsättning som var lämplig för lärarinnor och som samtidigt gynnade samhället var att engagera sig i ungdomarna. Ett lärarinneporträtt över fröken Rusén berättade att hon var engagerad i KFUK²⁰³, och en fröken Persson verkade för nykterhet²⁰⁴. Lärarinnor kunde även bilda syföreningar eller liknande för unga flickor och hjälpa dem med handarbeten, att engagera sig för ungdomarna och barnen²⁰⁵. Man talar om lämpliga sysselsättningar vilket påvisar genuskontraktets implementering i samhället. Där fanns konkreta företällningar om vad som var passande, vad som var

¹⁹⁵ Tidning för lärarinnor 1898-08-26, s.56.

¹⁹⁶ Tidning för lärarinnor 1898-11-25, s.160.

¹⁹⁷ Tidning för lärarinnor 1898-12-02, s.167; 1899-01-13, s.13; 1899-01-21, s.21.

¹⁹⁸ Tidning för lärarinnor 1899-07-21, s.231; 1899-07-28, s.239; 1899-08-25, s.271.

¹⁹⁹ Tidning för lärarinnor, 1898-08-12, s.39.

²⁰⁰ Tidning för lärarinnor 1899-05-05, s.138; 1899-04-07, s.110.

²⁰¹ Tidning för lärarinnor 1898-12-09, s.173; 1899-11-24, s.369.

²⁰² Tidning för lärarinnor 1899-06-02, s.174.

²⁰³ Tidning för lärarinnor 1898-12-09, s.169.

²⁰⁴ Tidning för lärarinnor 1899-04-07, s.105.

²⁰⁵ Tidning för lärarinnor 1899-06-09, s.179.

kvinnligt.

Fritiden kunde lärarinnan även ägna åt sig själv, antingen att ta sig tid att läsa och skriva eller spela och sjunga, förmågor som främst tillskrevs kvinnor. Under ferierna borde lärarinnan även passa på att fara hem till familjen, så att hon kunde längta tillbaka till sitt skolhus när ferierna var slut²⁰⁶. Under just ferierna gavs det också ett flertal sommarkurser runt om i landet som annonserades ut i *Tidning för lärarinnor*²⁰⁷. Det gick även kurser andra tider på året, så som slöjdkurser på Nääs eller kurser i till exempel trädgårdsskötsel²⁰⁸. En annan kurs var en studieresa hela vägen till Rom och Pompeji. Denna fick lärarinnan bekosta själv men den rekommenderades varmt²⁰⁹.

3.2 Perioden 1910-1911

Primärmaterialet från den senare perioden analyseras och presenteras här på samma vis som den tidigare perioden ovan. Det presenteras under respektive kategori och ställs i relation till Yvonne Hirdmans teori om genuskontraktet.

3.2.1 Lärarinneideal

Den viktigaste strävan lärarinnan hade den första skoldagen var att binda samman hem och skola. Hon borde tala till barnen som en mor och välkomna dem med värme²¹⁰. Kärlek skulle hjälpa lärarinnan att få barnen på rätt väg, kärlek till Gud och kärlek till barnen²¹¹. Just ordet kärlek användes starkt inom denna period. Man skulle känna kärlek till barnen och till sitt kall. Lärarinnan bör ha ”ägnat sig åt kallet af verklig kärlek till barnen och till barnens bästa vän, Kristus”²¹². En tysk lärare ansåg att det som saknades i skolan var ett vänligt väsen hos läraren och ett vänskapsband mellan dem och deras lärjungar. Det som kännetecknade en pedagog enligt honom var kärlek, tålmod och förtröstan²¹³. Sann, naturlig hjärtegodhet kan endast läras genom kärlek²¹⁴.

I lärarinneporträttet av Emma Berggren, till hennes minne, tillskrivs henne flera av de ideal som en lärarinna av hennes tid borde ha ägt. Hon beskrivs som en ovanligt duglig, energisk och pliktrogen lärarinna. Hon var omtyckt av alla på grund av sin rättänkande och karaktärsfasta personlighet.

De små älskade hon med hela sin rika, varma kärlek. Hon var för dem en öm mor. [...] Stilla och

²⁰⁶ Tidning för lärarinnor 1899-09-29, s.310.

²⁰⁷ Tidning för lärarinnor 1898-08-12, s.40; 1899-06-09, s.184; 1899-06-23, s.195.

²⁰⁸ Tidning för lärarinnor 1898-10-07, s.101; 1899-04-14, s.119.

²⁰⁹ Tidning för lärarinnor 1898-12-30, s.198.

²¹⁰ Tidning för lärarinnor 1910-01-07, s.2.

²¹¹ Tidning för lärarinnor 1910-02-25, s.58.

²¹² Tidning för lärarinnor 1910-09-02, s.277.

²¹³ Tidning för lärarinnor 1911-06-30, s.201.

²¹⁴ Tidning för lärarinnor 1911-10-13, s.321.

obemärkt gick hon sin väg fram, glad öfver att få tjäna sin Mästare bland de kära små. [...] Nu har Herren kallat sin goda, trogna lärarinna hem.²¹⁵

I *Tidning för lärarinnor* nämndes under denna period såväl kärlek som gudsfuktan, men även andra ideal där plikttröhet var det vanligast förekommande. Det återfanns dock främst i dödsannonser över lärarinnor som har avlidit, oftast efter lång och trogen tjänst²¹⁶. Gudsfuktan var något en lärarinna skulle besitta men man tillät inte vilken gudsfuktan som helst. En småskollärarinna avskedades då det framkommit att hon var baptist, och hade man släppt in en kunde fler komma in, ”t.o.m. mormoner och katoliker”²¹⁷.

Fler uttryck som är återkommande är nitiskt och troget, då talar man om hur lärarinnans sköter sin tjänst, att hon har arbetat nitiskt och troget genom den tid då hon har varit anställd. Precis detta gäller artikeln om lärarinnan Helena Viström som genomgick en hård resa för att få och nå sin tjänst, men där skrivs att hon sen sköter den troget och nitiskt²¹⁸. Samma ord används för att beskriva den bortgångna fröken Högberg. Hon var, enligt notisen, ”en i detta ords fullaste mening nitisk och trogen lärarinna. Om henne kan sägas, att hon var som född för det viktiga lärarinnekallet”. Hon besatt tydligen gedigna kunskaper och ett ömmande hjärta för alla små²¹⁹. Just orden trogen och nitisk är också ord som är vanligt förekommande vid minnesnotiser eller när en lärarinna blir hedrad för trogen tjänst²²⁰. En liknande text återfinns i fröken Flodins minnesnotis, ”plikten först, sedan vhlilan, först tjänsten, sedan njutningen”²²¹. Detta var tydliga ideal för lärarinnor.

Även under denna period lyfter man kallet, kallet att bli lärarinna, kallet till levebrödet. Fröken Högberg var enligt minnesnotisen född för det viktiga lärarinnekallet. Det var kallet till katedern som utvecklade fliten, uthålligheten, tålmodet och karaktären. Det styrkte själen, och man valde det utav böjelse och kärlek²²². En lärarinna fick enligt tidningen inte fastna i den grå vardagan, låta glädjen försvinna ur skolstugorna. Man finner artiklar i tidskriften som påminner dem om kallet, att man ej fick glömma det utan de skulle glädja sig i det²²³.

En lärarinna skulle föregå med gott exempel. När man skulle fira fröken Svensson femtioårsdag agerade hon med både tacksamhet och blygsamhet. Hon beskrevs ha verkat i sitt kall med

²¹⁵ *Tidning för lärarinnor* 1910-12-02, s.377.

²¹⁶ *Tidning för lärarinnor* 1910-02-11, s.46; 1910-03-04, s.71; 1911-02-10, s.46; 1911-03-10, s.79.

²¹⁷ *Tidning för lärarinnor* 1911-08-18.

²¹⁸ *Tidning för lärarinnor* 1910-02-25, s.62.

²¹⁹ *Tidning för lärarinnor* 1910-03-18, s.86.

²²⁰ *Tidning för lärarinnor* 1911-01-07, s.7; 1911-03.10, s.79; 1911-07-07, s.215.; 1911-12-30, s.415.

²²¹ *Tidning för lärarinnor* 1911-03-10, s.78.

²²² *Tidning för lärarinnor* 1910-01-28, s.26.

²²³ *Tidning för lärarinnor* 1910-12-16, s.393.

hänförelse och hennes resultat var tack vare hennes pedagogiska begåvning²²⁴. Unga fröken Smith räddade sina elever undan en brand i skolhuset, en brand som började i en av skolgossarnas fickor. Fröken Smith skulle då ha agerat lugnt, raskt och berömligt och hon själv och eleverna klarade sig oskadda och gossen med lindriga skador²²⁵. Här ser vi två lärarinnor som tillskrevs två helt olika ideal. Det tacksamma och blygsamma är typiskt kvinnligt och syns i det symbiotiska, den svarande rollen en kvinna sades sträva efter. Att agera raskt och berömligt tillskrevs mer männen, strävan efter expansion, beröm. Här ser vi en motverkan av dikotomin.

I minnesnotiser finner vi fröken Aspenström som var väldigt omtyckt på grund av sin plikttrohet, sitt vänliga sätt och sitt glada lynne medan fröken Nilsson omskrevs som en ovanligt begåvad och engagerad kvinna med humorns gåva²²⁶.

En av skolans stora sociala uppgifter under 1910-1911 var omsorg om barnen²²⁷, och en lärarinna eller lärare skall föra sina kunskaper och goda uppfostran vidare, till nästa generation, genom sin kärlek till sitt kall och till barnen. Omsorg om barnen och kärlek till dem var ett sätt att skriva om uttrycket moderlighet som varit dominerande under 1898-1899.

3.2.2 Lärarinnors leverne

Att många lärarinnor levde ett förhållandevis svårt liv framkommer i *Tidning för lärarinnor*. Artiklar och insändare förtäljer om deras boenden; ”Den utgjordes vanligen af en liten nedrökt kall kammare, där råttor och andra skogens smådjur tittade fram genom kryphålen”²²⁸. Det var inte alltid fullt möblerade rum, vilket ledde en lärarinna att i en insändare tipsa sina medsystrar att vid brist på möbler kunde man använda packlårar med kattunöverdrag, och var bostaden mörk ”så låt ditt glada lynne lysa upp det hela”²²⁹. En lärarinna mindes sitt första skolhus och hon beskrev det som omöblerat, stökigt, huset var slitet och det regnade in²³⁰. Samma sak rapporterades av en lärarinna i Norrland där det drog in genom springor vid dörr och fönster och allt som fanns som skulle ge värme var en gammal utbränd järnspis²³¹. I Simrishamn reagerar man på de dåliga skolhusen då det även gick ut över barnen;

I B. Församling i sydöstra Skåne finns intet vatten i någon af de två skolorna, så barnen måste gå i granngårdarna och tugga det, då de blifva törstiga. I småskolan finns intet kök, som lärarinnan kan elda uti. Förra vintern förkyldes

²²⁴ Tidning för lärarinnor 1910-01-21, s.21.

²²⁵ Tidning för lärarinnor, 1910-03-04, s.68.

²²⁶ Tidning för lärarinnor 1910-05-13, s.151; 1910-09-09, s.286.

²²⁷ Tidning för lärarinnor 1910-01-14, s.11.

²²⁸ Tidning för lärarinnor 1910-02-25, s.61.

²²⁹ Tidning för lärarinnor 1910-04-29, s.91.

²³⁰ Tidning för lärarinnor 1911-02-17, s.50.

²³¹ Tidning för lärarinnor 1911-09-29, s.310.

lärarinnan sig grundligt i det dragiga och bristfälliga skolhuset, ja hon ådrog sig t.o.m. lungkattar och måste söka läkare flera gånger. När icke församlingen har mer än två skolor, kunde de väl tillses bättre, anser Cimrishamnsbladet.²³²

Just skolhusen på landet var ofta mer än olämpliga. Att inhysa skolbarn i gamla brygghus eller på missionshusets läktare var ej optimalt, varken för barnen eller lärarinnorna²³³. Skolhusen på landsbygden låg ofta placerade i magra stenbackar där jorden var så pass dålig att den inte dög till något annat än skolhustomt²³⁴. Att arbeta i dessa små skolhus kunde vara tungt, framförallt eftersom barnaskarorna bara växte²³⁵.

Skolhusen var ofta små och allt som stod angivet i folkskolestadgan är att läraren eller lärarinnan hade rätt till en lämplig bostad, vilket rekommenderade ett rum och kök. Men enligt en insändare var detta väldigt godtyckligt och väldigt mycket upp till skolrådets åsikter. Vad en lämplig bostad var borde definieras mer då hon var trött på att bo i ett kallt rum²³⁶. Och det var fler lärare och lärarinnor som gjorde sina åsikter hörda i denna fråga. Det fanns skolhus som varken lärare eller lärarinnor ville bo i, men som skolråden fann lämpliga för detta avseende. Ett sådant skolhus låg i Råda, i Värmland, mitt inne i skogen. Det talades om att bygga ett nytt skolhus men *Tidning för lärarinnor* hade en rapport från skolrådet och stämman som ansåg att det var ”godt nog som bostad åt lärare och lärarinnor, ty det förklarades, att de som ej tordes bo där, voro så nervsvaga, att de ock voro odugliga till lärare.”²³⁷ I vissa fall var dock skolhusen så dåliga att det inte gick att bortse från. En lärarinna blev allvarligt förgiftad av arseniken i väggarna i sitt eget skolhus²³⁸.

Många lärarinnor hade ej heller rätt till sitt skolhus hela året. Vissa socknar reserverade skolhuset som boende åt lärarinnan under terminerna men under ferierna fick hon flytta ut ty då hyrde de ut det till annat. Detsamma gällde många flyttande skolor. *Tidning för lärarinnor* uppmanar lärarinnor som råkar ut för detta, eller som bara får tillgång till ett enda rum, att kontakta länsstyrelsen²³⁹. Även epidemier kunde tvinga ut barnen och lärarinnorna ur skolhusen, antingen för att skolhusen gjordes om till sjukhus för de insjuknade, eller för att sjukhuset nödgades använda skolbänkarna till de sjuka istället²⁴⁰. Men lärarinnan kunde också tvingas dela sitt skolhus med andra. En flyttande lärarinna berättar om att skolsalen brukades av timmerhuggare på kvällarna, när barnen hade gått hem för dagen. I skolhuset så åt och drack och sov de och lärarinnan tvingades städa upp efter varje

²³² *Tidning för lärarinnor* 1911-09-15, s.294.

²³³ *Tidning för lärarinnor* 1911-03-31, s.102.

²³⁴ *Tidning för lärarinnor* 1910-04-01, s.102.

²³⁵ *Tidning för lärarinnor* 1911-01-13, s.15.

²³⁶ *Tidning för lärarinnor* 1910-05-13, s.149.

²³⁷ *Tidning för lärarinnor* 1910-06-03, s.174.

²³⁸ *Tidning för lärarinnor* 1911-03-24, s.95.

²³⁹ *Tidning för lärarinnor* 1910-05-13, s.150.

²⁴⁰ *Tidning för lärarinnor* 1910-05-27, s.166.

morgon innan eleverna kom till skolan²⁴¹. Men *Tidning för lärarinnor* rapporterade om allt fler skolhusbyggen och i de nya skolhus som byggdes hade skolsalarna och lärarinnornas bostäder blivit mycket bättre²⁴².

Många lärarinnor bodde isolerat och träffade därmed inte andra kollegor. Därför använde man tidskriften för att dela med sig av råd och utbyta åsikter med varandra. Till de lärarinnor som bodde i skolhus som låg avlägset ifrån människoboningar rekommenderades en revolver att försvara sig med och ett par sjumilastövlar om flykt skulle bli nödvändigt²⁴³. Och även om arbetet var tungt gällde det att hålla sig vid god hälsa och hålla kärleken till kallet uppe. Detta kunde uppnås genom fortsatta studier, så som kurser, men även att ha ett andligt liv, så att man fick harmoni i själen och inför Gud²⁴⁴. Att äta ordentligt skulle hjälpa lärarinnan att hålla sig vid god hälsa. Hon fick inte leva på kaffe. Trots sin lön och sin ensamhet borde hon laga varm och ordentlig mat. Som lärarinna hade man väldigt lite tid till hushållet vilket gjorde att det sällan serverades lagad mat, framförallt på lunchen då man inte hann tugga klart maten innan det var dags för eftermiddagens lektioner²⁴⁵. Att lärarinnor inte åt ordentligt ansågs som en stor anledning till varför hälsan inom kåren var så dålig. Man skrev att lärarinnor hade ont om tid att till exempel laga mat till sig själv medan en manlig lärare ofta hade en fru som försåg honom med detta. Här är genuskontraktet tydligt där samhällen har skapat konkreta roller, vad som bör göras av en man och en kvinna. En lärare kunde gå hem till sin fru, för hemmet var till för vila för honom²⁴⁶. En lärarinna skulle bo själv och att sköta hem och hushåll ansågs som en självklarhet för en kvinna, även om tiden inte alltid fanns. Att som lärarinna hålla sig frisk var något hon var skyldig sig självt såväl som sin skola²⁴⁷.

Det är inte bara råd som står att finna i *Tidning för lärarinnor*, man använder även tidskriften för att varna varandra. Skolan i Näsberg-Lillskog är en sådan skola man varnar lärarinnor att söka tjänst i. De lärarinnor som beger sig dit ”bemötas med afvoghet, illvilja och trakasserier af föräldrar och vuxna samt af trots och olydnad af barnen.”²⁴⁸ Tre lärarinnor hade redan drivits från platsen och den fjärde hotades utsättas för skolstrejk, vilket även skedde²⁴⁹. Dessutom rådde det fattigdom i området, vilket gjorde det svårt att få tag i livsmedel så ansåg skribenten att ”det är bäst att denna plats blir obesatt, åtminstone till där blir litet mindre af elakhet och illvilja och litet mer af välvilja och mat”²⁵⁰. Detta var ett extremt fall men att lärarinnor ofta utsattes för föräldrar som tyckte sig

²⁴¹ Tidning för lärarinnor 1910-02-25, s.62.

²⁴² Tidning för lärarinnor 1910-09-16, s.294.

²⁴³ Tidning för lärarinnor 1910-04-29, s.91.

²⁴⁴ Tidning för lärarinnor 1910-09-02, s.277.

²⁴⁵ Tidning för lärarinnor 1911-09-15, s.290.

²⁴⁶ Ursing 2004, s.138

²⁴⁷ Tidning för lärarinnor 1910-01-21, s.18.

²⁴⁸ Tidning för lärarinnor 1910-08-26, s.268.

²⁴⁹ Tidning för lärarinnor 1910-09-02, s.278.

²⁵⁰ Tidning för lärarinnor 1910-08-26, s.268.

veta bäst hur deras barn borde uppfostras kunde man utläsa i flera artiklar i tidsskriften²⁵¹. Även om hur skolan borde bedrivas hade folk åsikter om. En pastor skrev en insändare där han ansåg att barnen borde sluta senast klockan ett i skolan på lördagar och att de ej borde ha läxor över söndagen då det var en vilodag och alltför förtungande för eleverna²⁵².

Denna perioden karaktäriseras av fler handfasta råd. I *Tidning för lärarinnor* hade därför nya delar införts, som bland annat lärarinnans ”själfstudium”, lektionsutkast eller ”åskådningsövningar”²⁵³, där förslag på hela lektioner presenterades. Detta underlättade lärarinnornas arbete då de kunde få råd och inspiration från andra lärarinnor²⁵⁴.

Många lärarinnor kände sig heller inte trygga i sina skolhus och det rapporterades om ett överfall där en lärarinna blev angripen i sitt eget hem. Men även då hon lyckades skrämman bort den manlige angriparen jagades hon sen svårt av förföljelsemani och mådde mycket dåligt av händelsen²⁵⁵. Det rapporteras även om skolflickor som blivit antastade av sin vaktmästare. Det var ej bara lärarinnorna som upplevde otrygga förhållanden²⁵⁶. Det hela underlättades förmodligen ej av att det gick ut en kunglig proposition som gav rätt att entlediga och pensionera lärare eller lärarinnor som led av en obotlig sinnessjukdom²⁵⁷. Förföljelsemani kunde definitivt räknas till detta.

Lärarinnornas låga löner och framförallt pensioner diskuterades mycket under denna period. 1908 tog riksdagen beslutet att höja småskollärarinnornas ålderdomsunderstöd men det var inget tvång vilket gjorde det möjligt för kommunerna att ej genomföra förslaget²⁵⁸. Man debatterade även vid vilken ålder en lärarinna borde gå i pension och här fanns två sidor. För småskollärarinnorna och lärarinnorna vid de mindre folksskolorna på landsbygden ville man gärna se en sänkt pensionsålder till femtio levandsår, från femtiofem, och bibehålla trettio tjänsteår. Detta på grund av att de hade arbetat under ogynnsamma förhållanden där dragiga, usla bostäder hade undergrävt deras hälsa²⁵⁹. Men för de lärarinnor som arbetade i städerna och som hade en betydligt högre lön var detta negativt. De vill hellre arbeta så länge de kunde då pensionen var väldigt låg och en pensionerad lärarinna skriver ”Aldrig har jag så fått frysa och svälta, som detta år. Understödet räcker ej till hyra, ved och mat, ty fast jag äter litet, måste jag dock ha något”²⁶⁰. Hon rådde lärarinnorna att stanna kvar i skolorna så länge de kunde då det var allt för svårt att leva på understödet.

Beslut tas att bibehålla pensionsåldern till femtiofem år och att låta lärarinnor upp till sextio år att

²⁵¹ Tidning för lärarinnor 1910-07-08, s.214; 1911-09-01, s.278.

²⁵² Tidning för lärarinnor 1910-10-21, s.335.

²⁵³ Tidning för lärarinnor 1911-08-04, s.241.

²⁵⁴ Tidning för lärarinnor 1910-01-28, s.27.

²⁵⁵ Tidning för lärarinnor 1910-10-28, s.343.

²⁵⁶ Tidning för lärarinnor 1910-12-09, s.390; 1911-07-07, s.212.

²⁵⁷ Tidning för lärarinnor 1911-03-17, s.83.

²⁵⁸ Tidning för lärarinnor 1910-01-14, s.9.

²⁵⁹ Tidning för lärarinnor 1910-05-27, s.161.

²⁶⁰ Tidning för lärarinnor 1910-09-22, s.302.

fortsätta arbeta. Man ansåg att anledningen till att många lärarinnor ej uppnått denna ålder var att småskollärarynnorna hade tvingats leva i ohälsosamma bostäder och men en lön som ej var långt ifrån en svältlön, men att detta skulle ha förbättrats²⁶¹. SAF ställde sig bakom beslutet om orubbad pensionsålder. Man hade också märkt att många lärarinnor gärna ville fortsätta arbeta till de var sextio år. Därför debatterade man även om pensionsåldern borde ha höjts, precis som för männen²⁶². Män ansågs kunna arbeta till de var sextio men kvinnor sågs som svagare. Återigen ser vi hur mannen var normen och hur kvinnan inte nådde upp till hans standard. Men ett problem som uppstod var att en del av de lärarinnor som ville fortsätta arbeta efter femtiofem ville skolrådet byta ut. Det var en ekonomisk fråga för dem då de slapp betala ut åldertillägget till den nya lärarinnan²⁶³. Lärarinnorna hade även en väldigt låg sjukpeng, framförallt småskollärarynnorna som tilldelades olika sjukpeng beroende på när under tjänsten de insjuknade²⁶⁴. Det var ej heller alltid de fick ut sitt understöd. En lärarinna som diagnostiserades med en obotlig sjukdom och hade därmed rätt till ålderdomsunderstöd då hon ej längre kunde arbeta, berättade att ålderdomsunderstödsanstalten förklarar läkarintyget ogiltigt och vägrat ge henne pengar²⁶⁵. Att understödet var för lågt att leva på förtydligas då *Tidning för lärarinnor* startade en insamling för en lärarinna som fått bägge benen överkörda i en tågolycka. Då lärarinnan bara hade arbetat i fem år hade hon ej hunnit skaffa sig några besparingar som hon kunde leva på, och då hon ej kunde arbeta mer behövde hon hjälp²⁶⁶. Debatten om ålderdomsunderstöd var starkt framträdande under denna perioden.

3.2.3 Lärarinnors fritid

Tidning för lärarinnor innehåller flera allmännyttiga notiser som vänder sig till lärarinnan och hennes hushåll. Här fanns råd för hur man kunde bevara bläck från att mögla, få bort fotogenfläckar ifrån golv och kläder²⁶⁷, eller få bort de svarta bläckfläckarna ifrån yllet²⁶⁸, eller hur man tvättade svart spets²⁶⁹. Råden var anpassade för lärarinnan och hennes ringa lön och därmed hennes behov av att få lite att räcka till mycket. Det syns tydligt i recepten där man bland annat återfinner rysk ärtsoppa²⁷⁰ och snartgröt och sötsoppa²⁷¹, det var billigt och mättande. Genuskontraktet byggde på att vissa egenskaper tillskrevs män och andra tillskrevs kvinnor. Även om detta enligt Hirdman var skapat av samhället och inte av naturen betingat, så gick ofta mönsterna djupt. Att en kvinna skulle

²⁶¹ Tidning för lärarinnor 1910-09-22, s.302.

²⁶² Tidning för lärarinnor 1910-10-14, s.325.

²⁶³ Tidning för lärarinnor 1911-03-31, s.102.

²⁶⁴ Tidning för lärarinnor 1910-02-04, s.35.

²⁶⁵ Tidning för lärarinnor 1910-02-04, s.36.

²⁶⁶ Tidning för lärarinnor 1911-02-17, s.54.

²⁶⁷ Tidning för lärarinnor 1910-01-14, s.14.

²⁶⁸ Tidning för lärarinnor 1910-02-25, s.58.

²⁶⁹ Tidning för lärarinnor 1910-02-11, s.47.

²⁷⁰ Tidning för lärarinnor 1910-10-21, s.334.

²⁷¹ Tidning för lärarinnor 1911-02-10, s.46.

städa och laga mat, som vi ser ovan, är konkreta roller som anses lämpade för kvinnor.

Lärarinnan aflönas av hel kommunen, därför anse sig alla ha en viss skyldighet men också vissa fodringar på henne. Hon bör vara en ljusbringare i församlingen liksom hvarje skolhus bör vara en ljushärd. Hon kan ordna bibliotek, leda söndagsskola, bilda läsecirklar, anordna föräldramöten, besöka hemmen. Ju vidare intressen en lärarinna har, desto bättre. Det är en lärarinnas kall och höga privilegium att på ett lugnt, anspråkslöst sätt vara «sockenljus», som någon skämtsamt kallat lärarinnorna.²⁷²

Det lugna, anspråkslösa är egenskaper som ansågs lämpliga för kvinnor under denn period. De pekar på kvinnans symbiotiska strävan, strävan efter den svarande rollen i genuskontraktet. Något annat vi ser i citatet ovan var att en lärarinna skulle engagera sig i sitt samhälle och framförallt i dess ungdomar och barn. En brinnande fråga som många lärarinnor engagerade sig inom var nykterheten och man har bland annat bildat Sveriges lärares nykterhetsförbund²⁷³. Man anordnade kurser för lärare och lärarinnor i nykterhetsundervisning runt om i landet som man uppmanade dem att försöka åka på. Dessa anordnades runt om i landet, bland annat i Karlstad och i Lund och i Stockholm²⁷⁴. Att engagera sig var viktigt, framförallt inom sina egna rättigheter. Man inleder även 1911 med att rapportera att det satt många lärarinnor i stadsfullmäktige landet över. Med många betydde oftast bara kring en kvinna i varje stad som representeras men tillsammans bildade de många aktiva lärarinnor som engagerade sig i sitt samhälle²⁷⁵. Detta visar på ett motarbetande av dikotomin vilket kunde leda till försvagande och ifrågasättande av den manliga normen.

Man fortsatte under denna period att bjuda in till och rapportera från de stora möten som berörde lärarinnefrågor runt om i landet, så som det tionde nordiska skolmötet som ägde rum i Stockholm, eller det första svenska hjälpklassmötet²⁷⁶, eller Växjö stifts folksskolläarmöte eller skolmötet i Örebro²⁷⁷, med flera²⁷⁸. Under sommarferierna erbjöds det fortfarande sommarkurser runt om i Sverige där man kunde läsa diverse ämnen²⁷⁹ och precis som förr så fanns det stipendier att söka för studier²⁸⁰.

En lärarinna skulle hålla sig ajour med nya kunskaper och metoder. Att läsa kurser, förslagsvis under ferierna, rekommenderades. Det gick kurser i olika ämnen, året om, över hela Svrige. Detta syntes tydligt då *Tidning för lärarinnor* hade gjort plats på sista sidan på flera av sina nummer för just kurser man kunde skicka in sina ansökningar till²⁸¹. Om man ej hade tid eller möjlighet för att fara iväg på kurser så hade *Tidning för lärarinnor* en lösning då de hade lagt till en del i tidningen,

²⁷² Tidning för lärarinnor 1911-03-31, s.97.

²⁷³ Tidning för lärarinnor 1910-01-07, s.6.

²⁷⁴ Tidning för lärarinnor 1910-01-28, s.29; 1910-03-18, s.86; 1911-04.07, s.110.

²⁷⁵ Tidning för lärarinnor 1911-01-07, s.1.

²⁷⁶ Tidning för lärarinnor 1910-06-10, s.178;181.

²⁷⁷ Tidning för lärarinnor 1911-07-07, s.211; 1911-07-21, s.226.

²⁷⁸ Tidning för lärarinnor 1910-04-03, s.91; 1910-03-18, s.85; 1911-01-27, s.30.

²⁷⁹ Tidning för lärarinnor 1910-04-22, s.126; 1910-05-06, s.137.

²⁸⁰ Tidning för lärarinnor 1910-05-06, s.142.

²⁸¹ Tidning för lärarinnor 1910-06-03, s.176.

själfstudium. Här kunde lärarinnor få uppdaterade kunskaper inom olika ämnen. Under 1910 var temat länder och deras befolkningar²⁸² medan det under 1911 var mer blandat med allt från porslin eller tändstickornas historia eller namnkunniga kvinnor som Florence Nightingale²⁸³. Perspektivet att lärarinnor skulle ägna tid åt att hålla sina kunskaper ajour var framträdande.

Men lärarinnor hade fortfarande egen tid, tid som de borde ägna åt sig själv och åt självstudium. Att läsa en god bok rekommenderades varmt då man lärde sig mycket samtidigt som man fick koppla av lite i lugnet efter dagen²⁸⁴. Andra sysselsättningar kunde även vara musik, litteratur, skön konst och att vistas ute i det fria²⁸⁵. Liknande råd återfås i flera artiklar; en frisk promenad i höstskogen var vård för hälsan såväl som för svampkorgen. Men för att få träffa andra människor föreslog en lärarinna att man kunde anordna aftnar med eleverna och deras föräldrar där eleverna får läsa poem, spela eller sjunga²⁸⁶. En lärarinna belönades då hon ägnat sin fritid för att försköna skoltomten²⁸⁷, det viktiga var att vara på sin egen tid. Samtidigt fick man inte glömma att vila emellanåt²⁸⁸.

De normer som sågs under 1898-1899 som att sjunga och spela har inte försvunnit, detta är typiskt kvinnliga normer. Men de har börjat få sällskap av andra, som att vistas ute i det fria vilket är mer självständigt. Hon skulle fortfarande sköta sitt hushåll och hon fick pris för att ha förskönat skoltomen. Hur man bör klä sig börjar också synas då nån artikel handlar om hur man bär sätta upp sitt hår eller att alltid bära ett rent förkläde. Man skulle se ”en behaglig måtta, snygghet, properhet och ordentlighet i dräkten”²⁸⁹. Genuskontraktet betonar dikotomin, isärhållandet, och mycket av denna sitter i dräkten. Mannen bar byxor och kvinnan bar kjolar. En dygdig kvinna, som en lärarinna skulle vara, skulle bära sig med egenskaperna som nämns ovan. De är egenskaper som främst tillskrevs kvinnor och som därmed ökar isärhållandet mellan män och kvinnor, då man betonar det kvinnliga genom kläderna.

²⁸² Tidning för lärarinnor 1910-01-28, s.26; 1910-02-04, s.35.

²⁸³ Tidning för lärarinnor 1911-03-24, s.89; 1911-04-13, s.117; 1911-11-24, s.372.

²⁸⁴ Tidning för lärarinnor 1911-04-07, s.106; 1911-03-03, s.69.

²⁸⁵ Tidning för lärarinnor 1910-10-28, s.343.

²⁸⁶ Tidning för lärarinnor 1911-11-24, s.371.

²⁸⁷ Tidning för lärarinnor 1911-06.30, s.207.

²⁸⁸ Tidning för lärarinnor 1911-10-13, s.322.

²⁸⁹ Tidning för lärarinnor 1911-12-08, s.387.

4. Diskussion

Nedan följer en diskussion där primärmaterialet som har redovisats ovan ställs i relation till varandra mellan de två perioderna. Här diskuteras och jämförs de två perioderna under respektive tema för att påvisa likheter eller förändringar.

4.1 Lärarinneideal

Under perioden 1898-1899 talar man om lärarinneyrket som kvinnans naturliga fallenhet, att förmågan att uppfostra och leda de små var nedlagt i hennes hjärta, att detta var hennes naturliga kall. Christina Florin skriver om detta och menar på att samhällets syn var att kvinnan kunde bli en skicklig lärarinna på grund av sina medfödda egenskaper²⁹⁰. Detta syns även under 1910 och 1911, men man talar oftare om att en kvinna var född till sitt kall. Yvonne Hirdmans teori om genuskontraktet förutsätter dikotomi, att manligt och kvinnligt inte bör blandas, och hierarki, att mannen är normen. Varje tid och varje samhälle har därmed någon form av kontrakt mellan könen som tar sig uttryck genom konkreta föreställningar om hur män och kvinnor skall vara gentemot varandra. De medfödda egenskaper som gjorde lärarinnan skicklig är därmed ett argument för genuskontraktet som vi ser under båda tisperioderna. Dikotomins ständiga bekräftelse är den biologiska skillnaden mellan män och kvinnor. Att då hävda att lärarinnor besatt vissa medfödda egenskaper som gjorde dem lämpliga för sitt arbete är ett argument där *Tidning för lärarinnor* förmedlar genuskontraktet.

De båda perioderna betonar ordet kärlek, kärlek till barnen och kärlek till kallet. Man skulle älska sina elever och kärlek skulle råda i klassrummet. Perioden 1910-1911 betonade kärleken som något man känner till kallet, till eleverna och till Gud, det var en viktig del av en lärarinna. Enligt Anna Maria Ursing tillskrevs kvinnan känslor²⁹¹. Hon ”var” en mer kännande person än mannen. Detta var en av de föreställningar om hur kvinnans skulle vara i jämförelse med mannen, dikotomin.

Perioden 1898-1899 betonar, förutom kärleken, modersrollen. Ellen Key talade om en samhällsmoder, det var de yrken som var passande för en ogift kvinna, där hon kunde använda sina modersinstinkter²⁹². Även Ursing tar upp detta och skriver att kvinna, och därmed lärarinnan, ansågs äga en medfödd moderlighet²⁹³. Detta ideal är inte alls så framstående under den senare perioden där man istället betonar kärleken och gudsfruktan. Där finns under 1910-1911 lärarinnor som beskrivs som en öm mor men det är inte alls så framstående. Under den tidiga perioden

²⁹⁰ Florin 1987, s.136.

²⁹¹ Ursing 2004, s. 11.

²⁹² Ulvros 2001, s.209.

²⁹³ Ursing 2004, s.137.

beskrevs ofta en lärarinna som en moder och hon tillskrevs ofta moderlighet som en av sina dygder. Även läraren under tidiga perioden tillskrivs fadersrollen, då han skulle visa en faders omvårdnad om lärjungarna medan lärarinnan skulle visa dem en moders ömhet. Här ser vi dikotomins ständiga bekräftelse; könet definierade vem man var. Eftersom män och kvinnor var biologiskt olika tillskrev samhället dem olika egenskaper. Kvinnan kunde föda barn, något mannen aldrig har kunnat. Detta gav henne vissa egenskaper av naturen enligt det då rådande genuskontraktet. Genom att förmedla bilden av att kvinnans naturliga moderlighet lämpade henne för lärarinneyrket var *Tidning för lärarinnor* aktiv i formandet och vidareförandet av genuskontraktet. Ett intressant iakttagande är dock att hon lämpade sig för lärarinneyrket på grund av sin medfödda moderlighet. Men hon var inte lämplig att fortsätta arbeta som lärarinna efter att hon själv hade fött barn, något som annars brukar anses ta fram mer moderlighet och modersinstinkter i kvinnan.

Två ideal som var väldigt framstående under båda perioderna var att en lärarinna skulle vara nitisk i sitt arbete och trogen i sin tjänst. Dessa syns under båda perioderna i såväl lärarinneporträtt, notiser där lärarinnor som hedras, minnesnotiser över lärarinnor som har gått bort eller i vanliga artiklar. Under den tidiga perioden betonades detta som så pass viktigt att vi hade tre lärarinnor som fick hedersmedaljer för att ha arbetat bland annat nitiskt, troget och flitigt.

De bägge perioderna hade ideal som är likartade, som sedlighet, redbarhet, blygsamhet, godhet etc. Under den tidigare perioden nämns även ord som anspråkslöshet och enkelhet. De ideal som syntes, framförallt de som är tydligast i den tidiga perioden, liknar de ideal som flickskolan uppfostrade flickor till under samma period²⁹⁴ och de är tydligt kopplade till kvinnoideal och därmed bekräftar de genuskontraktet i tidningen. Under perioden 1910-1911 betonades gudsfruktan väldigt starkt. Kanske kan det förknippas med diskussionen kring den fria religionsundervisningen vara eller icke vara som tog sin början under den perioden²⁹⁵.

Under perioden 1898-1899 är det också stor betoning på att en lärarinna som skötte sitt hem och sitt hushåll steg i aktning. Hon skulle även vårda sig själv och alltid se hel och ren ut då hon var ett föredöme för hur alla kvinnor borde vara. Hon skulle för vidare dygderna till nästa generation, något vi även ser i perioden 1910-1911. Idealen mellan de två perioderna var med andra ord väldigt lika men med vissa skillnader, som synen på lärarinnan som en moder vilken särskilt framhövdes i den tidiga perioden, medan gudsfruktan framhövdes betydligt mer i den senare. Genom bägge perioderna kan vi applicera Hirdmans teori om genuskontraktet genom de tydliga egenskaper som tillskrevs lärarinnorna.

²⁹⁴ Lunbergh 1986, s.171.

²⁹⁵ *Tidning för lärarinnor* 1899-05-12, s.150; 1911-09-15, s.290;294.

4.2 Lärarinnors leverne

Under såväl perioden 1898-1899 som perioden 1910-1911 var det stort fokus på lärarinnornas undermåliga bostäder. I *Tidning för lärarinnor* finner man flera artiklar som framhävde detta, framförallt hos de lärarinnor som verkade på landsbyggden. Någon tydlig förändring eller förbättring mellan de två perioderna är svår att se. Den enda förändringen var att man under perioden 1910-1911 ser de kommunala satsningarna som Florin skriver om då man rapporterar om byggandet av fler skolhus. Det rapporteras om undermåliga boenden och skolsalar, om tjänstebostäder eller skolor lärarinnan inte hade fullständig förvaltning över och om hennes ofta isolerade leverne. Samma mönster finner vi i litteraturen, Florin beskriver detta ingående och vi ser det även hos Ursing. Lärarinnornas svåra leverne har inte gått eftervärlden förbi.

En skillnad som syns var att i perioden 1910-1911 ifrågasatte *Tidning för lärarinnor* allt oftare skolrådets godtycklighet och uppmanade lärarinnor att kontakta länsstyrelsen om deras bostäder inte uppfyllde vissa krav. Detta pekar på en tydligare kårkänsla, man får råd och stöd ifrån sin tidning och det inrättas kontor man kan vända sig till vid problem. Man höll mer på sina rättigheter och tidningen underrättar lärarinnorna om dem. Man ser även att andra samtida tidskrifter reagerar, Cimrishamnsbladet rapporterar om de undermåliga skolhusen och en tidskrift i Göteborg rapporterar också detta och om lärarinnornas undermåliga löner och ålderdomsunderstöd²⁹⁶. Detta kan peka på att man såg lärarinnorna som en tydligare grupp i samhället.

Lärarinnors isolerade boenden och de långa avstånden många var tvungna att avverka för att ta sig till byar eller kyrkor syns under båda perioderna men de har mer fokus under den tidiga perioden. Under den senare perioden framhävs lärarinnornas hälsa, då man har uppmärksammat att stora delar av lärarkåren led av just dålig hälsa. 1910-1911 skrev lärarinnorna flera råd till varandra om såväl hushåll som matlagning men även varningar om olika skolor och skolråd. Det fanns med andra ord en ny sammanhållning mellan lärarinnorna 1910-1911. Man gav varandra råd och hjälp och man verkade se varandra mer som en kår.

De undermåliga bostäderna som ofta låg placerade isolerat ledde även till övergrepp mot lärarinnor. Detta ser vi under båda perioderna. Florin nämner övergreppen även i sin studie. Lundbergh citerar den samtida författaren Weill som ansåg att om en kvinna förlorade sin dygd i ett övergrepp borde hon ta sitt eget liv. Här ser vi tydligt samhällets syn på kvinnans dygder och hur mannen är normen. Det är bara kvinnan som döms om hon inte lever dygdigt, inte mannen. De övergrepp som ägde rum kunde med andra ord sätta grova spår hos kvinnan som blev utsatt samtidigt som hon också kunde dömas av samhället. Man hade även en hel del problem med föräldrar som motsatte sig hur lärarinnorna undervisade och uppfostrade deras barn.

²⁹⁶ *Tidning för lärarinnor* 1911-09-29, s.309.

En lärarinna skulle vara ogift, att ha barn ansågs inte lämpligt för en arbetande kvinna. Ursing skriver att det var på grund av att skolbarn som undervisades av en gift lärarinna kunde lockas till att fantisera om vad lärarinnan hade varit med om. Inga sådana tankar existerade tydligen om männen, vare sig deras elever var flickor eller pojkar. Enligt genuskontraktet går det djupare än så. En kvinna som var ogift var tvungen att arbeta för att kunna överleva. Gifte hon sig däremot så gick försörjningsplikten över till mannen, det var hans roll. Därför ansågs det att en kvinna som gifte sig automatiskt sade upp sig ifrån sin tjänst, det var med andra ord socialt accepterat. Återigen ser vi hur mannen är norm och hur starkt man håller på könens isärhållande.

Under perioden 1898-1899 var lönedebatten framträdande och även anställningsskyddet för småskollärarinnor. 1910-1911 fortgår fortfarande lönedebatten med fokus att lärarinnor i småskolan och lägre folkskolan skulle ha samma lön som folkskollärarinnor. Detta kunde bero på att *Tidning för lärarinnor* uttalat är en tidning som främst värnar om småskollärarinnorna. Det kan även grunda sig i genuskontraktet. Desto kraftigare isärhållningen är mellan manligt och kvinnligt desto starkare är den manliga normen och därmed ifrågasätts den inte. Trots riksdagens beslut 1906 om lön efter kön i folkskolan verkar detta bara ha påverkat debatten med en enande faktor. Man försöker nu bilda en kår, för såväl småskollärarinnor och folkskollärarinnor, med samma lön och samma rättigheter. Man vänder sig inte mot mannen för hans plats är enligt genuskontraktet fortfarande solid och norm. Lärarinnorna vill istället bli jämställda inbördes.

Istället för anställningsskydd var fokuset under den senare perioden större på ålderdomsunderstöd och sjukpeng, varav det senare bara nämndes kort under 1898-1899, där man mest rapporterar att viss sjukpeng har införts för småskollärarinnor 1899. Även när det gällde ålderdomsunderstöd och sjukpeng var det önskemålen om att ge småskollärarinnor samma ställning som folkskollärarinnor som var rådande. Under den senare perioden tog dessa två senare frågorna stort utrymme i den mediala debatten och man rapporterade även om dessa frågor och lönefrågan i andra tidningar²⁹⁷.

4.3 Lärarinnors fritid

Under båda perioderna i *Tidning för lärarinnor* finner vi husmorstips, något som enligt Lisbeth Larsson var väldigt vanligt i tidskrifter som riktade sig till kvinnor. Här återfinns råd om såväl hantverk, städning som matlagning, vilket återigen bekräftar föreställningen om vad som var kvinnligt i tidskriften. Under båda perioderna var råden anpassade för lärarinnor så till vida att de utgick från att man hade en låg lön och man ville därför ge praktiska råd som kostade lite men kom till mycket nytta. Tydligast blir det under den senare perioden då även råden var anpassade mot

²⁹⁷ Tidning för lärarinnor 1911-09-29, s.309.

lärarinnans yrke, som bläckfläcksborttagning från ylleklädnader. Där var även recepten mer anpassade då de ville få lite att räkna till mycket. Återigen ser vi hur lärarinnorna hjälpte varandra och såg gemenskap i andra lärarinnor.

Tidning för lärarinnor rapporterade från olika möten runt om i landet så att lärarinnorna kunde hålla sig uppdaterade med frågor som var angelägna för dem och som berörde såväl undervisning och utbildning som rättigheter. Dessa rapporter tog lika stort utrymme under 1898-1899 som under 1910-1911. Detta var också ett sätt att uppmana lärarinnor att engagera sig genom att ge dem möjligheten att åka på dessa möten. Detta var enda stället där ett motverkande mot dikotomin kan skönjas. Men att engagera sig i lärarinnors rättigheter behövde inte betyda *mot* mannen utan snarare för den enande fakorn att bli en kår med gemensamma rättigheter.

En lärarinna skulle engagera sig i samhället, detta är ett ideal som fanns under båda perioderna. Nykterhetsrörelsen började nämnas i tidningen under 1898-1899 och den hade en framstående placering under 1910-1911. Under båda perioderna uppmanade man kvinnor att engagera sig i de lokala skolråden, och 1911 rapporterade man även att det fanns flera kvinnor som var engagerade inom stadsfullmäktiga runt om i Sverige.

Att en lärarinna kunde engagera sig i ungdomen hade de båda perioderna gemensamt. Hur hon sen valde att engagera sig fanns det flera lösningar på. Men engagemanget som ideal framhävdes. En lärarinna borde ej ha suttit syssloslös på sin fritid. Att fortsätta studera var också något som rekommenderades och såväl kurser som sommarkurer fanns att tillgå under båda perioderna, men med större utbud 1910-1911. Under den senare perioden fanns det även den del i tidskriften som kallades *lärarinnans självstudium* där hon kunde öka sina kunskaper inom diverse ämen. Under den senare perioden publicerades det även mer handfasta råd om undervisning, så som lektionsplaneringar och ”åskådningsöfningar”²⁹⁸. Detta kan påvisa en tydligare styrning av lärarinnorna och också ett enande som kår, hur man skulle bedriva undervisning.

På sin övriga fritid borde en lärarinna ägna sig åt förkovran. Att läsa en god bok eller spela och sjunga var sysselsättningar som var passande för en lärarinna att ägna sig åt på fritiden under såväl 1898-1899 som 1910-1911. Detta är något vi även finner i litteraturen kring flickors uppfostran och vad som var passande aktiviteter för dem. Även att vara ute i det fria, sköta sitt hushåll eller sin trädgård var passande. På det stora hela hade fritidssysselsättningarna för en lärarinna förändrats relativt lite mellan de två tidsperioderna. Det som framträder är att under 1910-1911 började även modet komma in aningen mer. Det som tidigare hade beskrivits som att lärarinnan alltid ska var hel och ren utformades nu mer tydligt och man pratade om behaglig måtta, snygghet, properhet och ordentlighet. Ytterligare en sak som hade tagit steget framåt var att man diskuterar vad som faktiskt

²⁹⁸ *Tidning för lärarinnor* 1911-08-04, s.241.

var passande för en lärarinna att ägna sig åt²⁹⁹. Man förutsätter med andra ord ett genuskontrakt, att det i samhället fanns saker som var lämpliga för kvinnor att ägna sig åt.

4.4 Helhetsbilden

Tidning för lärarinnor framför ett tydligt perspektiv i sin syn på lärarinnor. Idealerna är tydliga där de mest framstående är hon skall vara nitisk och trogen, vilket är genomgående för båda tidsperioderna. Hon skall även besitta moderlighet, vilket är mer framstående 1898-1899, och gudsfruktan, vilket betonas under en senare period, kanske som en reaktion mot den fria religionsundervisningens vara eller icke vara i skolan. Lärarinnan skulle undervisa med kärlek, oavsett tidsperiod. Där finns med andra ord likheter såväl som skillnader mellan de två tidsperioderna. Hirdmans teori om genuskontraktet kan appliceras på tidningen, oavsett tidsperiod. Tidskriften avspeglar det samtida samhällets värderingar, ett samhälle där genuskontraktet var tydligt. Man måste dock vara medveten om att genuskontraktet inte var en medvetenhet i tidningen, utan en teori som appliceras av eftervärlden.

Att arbeta nitiskt och troget var nästan en förutsättning då lärarinnornas liv var svårt. Boendet och skolorna beskrivs som undermåliga, belägna på isolerade delar av den svenska landsbygden. De låga lönerna, näst intill avsaknad av sjukpeng och ålderdomsunderstöd verkar snarare ha haft en enande kraft, gemensamt lidande, från perioden 1898-1899 till perioden 1910-1911. En skillnad mellan de båda tidsperioderna är hur man börjar skönja en annan sammanhållning mellan lärarinnorna. De ger varandra råd och stöd, tidningen rapporterar om inrättningar där de kan få hjälp med problem och där verkar finnas en starkare vilja att arbeta tillsammans. Man drev frågan om att lärarinnor i småskolan och lägre folkskolan skulle ha samma lön som folkskollärarinnor. Detta kunde bero på att *Tidning för lärarinnor* uttalat är en tidning som främst värnar om småskollärarinnorna. Det kan även grunda sig i genuskontraktet. Trots riksdagens beslut 1906 om lön efter kön i folkskolan verkar detta bara ha påverkat debatten med en enande faktor. Man försöker nu bilda en kår, för såväl småskollärarinnor och folkskollärarinnor, med samma lön och samma rättigheter. Man vänder sig inte mot mannen för hans plats är enligt genuskontraktet fortfarande solid och norm. Lärarinnorna vill istället bli jämställda inbördes.

Lärarinnan skulle på fritiden vara en engagerad kvinna som skötte sitt hushåll, lagade mat bakade och pysslade. Hon hade en låg lön och lite ledighet under terminerna. Detta band henne till byn där hon undervisade. Detta var ytterligare en anledning att hålla sig på god fot med föräldrarna och skolrådet. Hennes liv låg i byn tills hon gifte sig, och då lärarinneyrket ofta var en livskarriär var det

²⁹⁹ *Tidning för lärarinnor* 1911-11-10, s.355;356.

oerhört viktigt att hålla sig väl med dem som hade inflytande över hennes liv. Att engagera sig i skolrådet kunde därmed vara rådligt. Skolråden bestod nästan uteslutande av män. I ett samhälle där ett genuskontrakt var starkt rådande har kvinnan förhållandevis svag möjlighet att förändra och påverka. Genom att engagera sig i och hålla sig på god fot med skolrådet hade lärarinnan en möjlighet att utöva det som Hirdman beskriver som den symbiotiska makten. Möjligheten att utnyttja mannens svaghet genom sin trygghet för att få sin vilja fram. Detta kunde påverka hennes ställning i byn och gentemot föräldrarna.

För lärarinnan var sårbar. Hon hade ofta flyttat ifrån sin familj för att arbeta. Hon var tvungen att bo ensam och gifte hon sig var hon ofta tvungen att lämna sin tjänst. I det samtida samhället var mannen en trygghet och eftersom lärarinnan förväntades leva ensam gjorde detta henne mer sårbar, även i sitt sätt att se på sig själv. Att engagera sig i samhället var inte bara ett ideal. Det kan också ha varit ett sätt att överleva isoleringen och otryggheten.

Den bild som saknas i *Tidning för lärarinnor* är lärarinnan i staden. Artiklarna behandlade främst lärarinnan som verkade på landsbygden. Man skrev om isoleringen, de långa avstånden och ensamheten i de slitna bostäderna. Det framgår inte om detsamma gällde för lärarinnorna som verkade i de större städerna. *Tidning för lärarinnor* gavs ut i Norrköping, vilket var en relativt stor stad. Varför ser vi inte lärarinnorna som verkade där? Eller hade de samma förutsättningar som de lärarinnor som verkade på landsbygden? Detta framgår ej av tidningen.

Tidning för lärarinnor gav uttryck för ett genuskontrakt, medvetet eller omedvetet. Tidningen speglade sin samtid och de ideal som rådde då, vilka präglades av genuskontraktet. Mannen var normen och kvinnan definierades utifrån honom. Han stod över henne hierarkiskt, i skolråd och i yrket. Detta ansåg naturligt och det var ingen uppfattningen som tidningen utmanade.

5 Slutsatser

Tidning för lärarinnor analyserades under två tidsperioder, 1898-1899 och 1910-1911, för att se på likheter och skillnader i dess syn på lärarinnan.

Mellan de två tidsperioderna ser vi flera liketer. Bland idealen var detta att lärarinnan var nitisk och trogen i sin tjänst. Även att hon hade ett kall till lärarinneyrket och att hon skulle undervisa med kärlek. Där fanns även flera mindre starkt framträdande ideal som var gemensamma för såväl 1898-1899 som 1910-1911. De större idealen som skilde sig var moderligheten som framhövdes som ett starkt ideal under den första tidsperioden medan gudsfruktan var framträdande under den senare.

När det gäller lärarinnornas leverne så beskrevs såväl lärarinnornas bostäder som skolsalar som undermåliga under båda tidsperioderna. Lärarinnorna levde ofta isolerat och i ensamhet. Lönerna var låga och sjukpeng och ålderdomsunderstöd likaså. Dessa blir dock bättre mellan de två tidsperioderna och har alltså höjts en aning till perioden 1910-1911.

Lärarinnan skulle på sin fritid förkovra sig och utbilda sig ytterligare, utöver den lärarinneutbildning hon hade i grunden. Hon skulle engagera sig i sina rättigheter och i samhället och i ungdomarna. Samtidigt skulle hon sköta sitt hem och sig själv. Här ser vi förhållandevis få förändringar mer än att man under den senare perioden även framhövde att lärarinnan skulle sköta sin hälsa och sitt utseende.

Bilden av lärarinnan, hennes ideal och leverne och fritid har genomgått mindre förändringar under den tioårsperiod som undersökningen avser. Övergripande ser vi en förändring i lärarinnornas sätt att se på sig själva och sina medsystrar. Perioden 1910-1911 hade man börjat se på sig själv som en del av en kår med gemensamma intressen och rättigheter. Lärarinnorna verkade då stå enade på ett nytt sätt. Man fortsatte driva sina frågor om ålderdomsunderstöd och sjukpeng och lön, men med allt fler kvinnor och lärarinnor på högre positioner inom samhället.

Tidning för lärarinnor ger genomgående uttryck för vad Hirdman benämner genuskontraktet. Idealerna för lärarinnan själv, hennes undervisning, hennes fritidssysselsättningar och samhällsplatser faller inom de tydliga normerna, de konkreta föreställningarna om vad som var manligt och kvinnligt. Dikotomin var stark, manligt och kvinnligt blandades sällan i tidskriften och den manliga hierarkin ifrågasattes ej.

6 Förslag på vidare forskning

En naturlig fortsättning på detta arbete hade varit att titta på andra bilder som framträder i *Tidning för lärarinnor*, som tidningens elevsyn då där finns väldigt mycket material i tidskriften för detta. Vill man spetsa den frågeställningen så finns det flera artiklar om vanartade barn. Tidskriftens syn på dessa hade varit väldigt intressant att undersöka mer djuplodande. Det finns även flera intressanta artiklar om kvinnoyn att tillgå och om diskussionen kring den fria religionsundervisningens vara eller inte vara i skolan. Det hade också kunnat vara intressant att titta på synen på fosterlandet då flera artiklar behandlar detta, i en tid då fosterlandskärlek betonas i stora delar av Europa.

Det hade med fördel kunnat göras en komparativ studie till en annan tidskrift för att få in fler perspektiv på synen på lärarinnan eller sätta denna undersökningen i förhållande till dagens syn på lärarinnor.

Källförteckning

Tryckta källor

Lunds Universitetsbibliotek (LUB), handskriftsavdelningen. *Tidning för lärarinnor*. 1898. Samtliga nummer.

Lunds Universitetsbibliotek (LUB), handskriftsavdelningen. *Tidning för lärarinnor*. 1899. Samtliga nummer.

Lunds Universitetsbibliotek (LUB), handskriftsavdelningen. *Tidning för lärarinnor*. 1910. Samtliga nummer.

Lunds Universitetsbibliotek (LUB), handskriftsavdelningen. *Tidning för lärarinnor*. 1911. Samtliga nummer.

Litteratur

Esaiasson, Peter, Giljam, Mikael, Oscarsson, Henrik & Wängnerud, Lena. *Metodpraktikan*. 3 uppl. Stockholm: Nordstedts Juridik AB. 2007

Florén, Anders & Ågren, Henrik. *Historiska undersökningar*. 2 uppl. Lund: Studentlitteratur. 2006.

Florin, Christina. *Kampen om katedern*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. 1987.

Hirdman, Yvonne. *Med kluven tunga*. Uddevalla: MediaPrint. 1998

Hirdman, Yvonne. *Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning*. I *Genushistoria*. Carlsson Wetterberg, Christina & Jansdotter, Anna (Red.), 113-134. Lund: Studentlitteratur. 2004.

Larsson, Lisbeth. *En annan historia*. Stockholm: Symposium Bokförlag & Tryckeri AB. 1989.

Lundbergh, Beate. *Kom ihåg att du är underlägsen*. Lund: Studentlitteratur. 1986.

Lundell, Patrik. *Pressen i provinsen*. Lund: Nordic Academic Press. 2002.

Rhodin, Viola & Larsson-Utas, Gunvor. *Alla tiders folkskollärarinnor*. Uppsala: Almqvist & Wiksell. 1998.

Schånberg, Ingela. *De dubbla budskapen*. Lund; Studentlitteratur. 2004.

Ulvros, Eva Helen. *Sophie Elkan*. Lund: Historisk media. 2001.

Ursing, Anna Maria. *Fantastiska fröknar*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag symposium. 2004.

Wallach Scott, Joan. *Genus – en användbar kategori i historisk analys*. I *Genushistoria*. Carlsson Wetterberg, Christina & Jansdotter, Anna (Red.), 81-112. Lund: Studentlitteratur. 2004.

E-Böcker

Kungl. Ecklesiastik-departementet. *Bidrag till Sveriges officiella statistik. P. Undervisningsväsendet*. Stockholm: Centraltryckeriet. 1870-1910. Digitaliserad av Statistiska centralbyrån. 2008. Tillgänglig: http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/BISOS_P/1904%20Folkskolorna/Undervisningsvasendet%20P%20Folkskolorna%20Historisk%20statistik%201900-talet%201904f.pdf (2013-01-08). Tillhandållen av Publik verksamhet, Kungliga biblioteket.